

Tijding 1988 - 2

Kroniek van de heemkundekring

Het Zuidkwartier

Tijding 1988 - 2

*Uitgave van de
heemkundekring
Het Luidkwartier*

augustus 1988

Tijding 1988 - 2

Inhoudsopgave	Blz.
Doelstelling van de Heemkundekring "Het Zuidkwartier".	3
Samenstelling Bestuur.	4
Van de Redactie.	5
Bevolkingscijfers aangaande de dorpen van "ons" Zuidkwartier, Deel I, A.J. Pijnen.	6
Van het klooster"op den berg"via het Sint-Elisabethsgesticht naar Mariahove, D. en A. Hugens - Verbrugge.	22
Zei-spreuken, deel III, D. en A. Hugens-Verbrugge.	31
Wetenswaardigheden over de polders van het Zuidkwartier (Aanvulling Zuidpolder), Werkgroep Toponymie: E. Suykerbuyk, J. v.d. Bussche, A. van Pul, P. Jacobs en C.J. van Opdorp.	33
Zware criminelen in de Zuidwesthoek en hun berechting te Putte 1711/1713, A.J. Pijnen.	40
Oos Ostrechts Dialect, D. en A. Hugens-Verbrugge.	65
Tussen Elzenhaag en Kooibos, Werkgroep Heemtuin: Maria van Gerwen.	73
Info-werkgroepen.	77

Inlichtingen betreffende het lidmaatschap kunnen worden ingewonnen bij: Mej. M. Bastiaanse, secretaresse,
Tulpstraat 11
Putte (N.Br.)
Tel. 01645 - 2794 (na 18.00 uur)

Nadruk van of overname uit "Tijding" of gedeelten daarvan in welke vorm dan ook, is, zonder schriftelijke toestemming van het bestuur en schrijvers der artikelen, verboden.

Het Zuidkwartier aanvaardt geen enkele verantwoording aangaande de stijl en juistheid der artikelen, doch laat deze geheel voor rekening van de onder-tekenaars.

DOELSTELLING VAN DE HEEMKUNDIGE KRING " HET ZUIDKWARTIER"
opgericht 27 maart 1977.

De Heemkundekring "Het Zuidkwartier" is een vereniging zonder winstgevende of politieke oogmerken. Ze neemt ten opzichte van alle instanties een neutrale houding aan.

Haar werkterrein omvat het grondgebied der Zuidwesthoekgemeenten.

Zij stelt zich, met inachtneming van het bovenstaande, ten doel:

1. Het bevorderen van belangstelling op heemkundig gebied voor de omgeving, door het geven van voorlichting, het organiseren van lezingen, kursussen, ekskursies, tentoonstellingen en andere evenementen.
2. Het beoefenen en ter kennis brengen van de regionale geschiedenis, genealogie, antroponymie, topografie, toponymie, geologie, bodemkunde, waterhuishoudkunde en geomorfologie.
3. Het vastleggen van dialecten, al dan niet overgeleverde verhalen, rijmen, uitdrukkingen, enz.
4. Het stimuleren tot het in stand houden van oude gebruiken, ambachten en folkloristische activiteiten.
5. Het ijveren voor het behoud van waardevolle landschappen en bouwwerken en cultuur-historische en heemkundig waardevolle zaken.
6. Het uitgeven van een periodiek aan haar leden en andere voorkomende publikaties.
7. Alles te doen of te bevorderen wat in een heemkundig kader te plaatsen valt.

Nieuwe leden kunnen zich voor 1988 opgeven d.m.v. storting van de jaarcontributie ad f 25,-- t.n.v. Penningmeester "Het Zuidkwartier" bij de Rabobank te Ossendrecht, nr. 14 05 21 437, gironummer van de bank: 1107397.

SAMENSTELLING BESTUUR HEEMKUNDEKRING "HET ZUIDKWARTIER"

<u>Dhr. L. Timmermans,</u> Duinstraat 40 4631 KV Hoogerheide. Tel. 01646 - 12546	Voorzitter
<u>Dhr. L.F. v.d. Bergh,</u> Aviollandalaan 29 4631 RP Hoogerheide. Tel. 01646 - 13339	Vice-voorzitter
<u>Mej. M. Bastiaanse,</u> Tulpstraat 11 4645 CS Putte. Tel. 01645 - 2794	Secretaresse
<u>Dhr. A. Mattheussens,</u> Aanwas 27 4641 JG Ossendrecht. Tel. 01647 - 2662	Penningmeester
<u>Mevr. M. Beens - van Beeck,</u> Koppelstraat 21 4645 RD Putte Tel. 01645 - 2581	Bestuurslid
<u>Mevr. J.C.V. de Greef - Verhees,</u> -Aanwas 47 4641 JG Ossendrecht	Bestuurslid
<u>Dhr. J. van Loon,</u> Kon. Wilhelminastraat 22 4641 GS Ossendrecht Tel. 01647 - 2782	Bestuurslid
<u>Dhr. A.A.J. Suykerbuyk,</u> Bergsestraat 21 4635 RD Huijbergen Tel. 01644 - 2391	Bestuurslid

Losse nummers van de "Tijding" zijn verkrijgbaar voor de prijs van f 6,-- per stuk bij de (1987-1 à f 8,--)
Heer A. van Pul, Duinstraat 40, 4631 KV Hoogerheide,
Tel. 01646 - 13423.

VAN DE REDACTIE

"Tijding" 1988 - 2 is een zeer gevarieerde uitgave geworden. U vindt artikelen waarin alle gemeenten uit de Zuidwesthoek aan bod komen. Dit is ook het streven van de redactieraad. Zij is daarbij wel afhankelijk van de kopie die wordt ingezonden. Daarom doet zij een beroep op een ieder die een bijdrage aan het tijdschrift kan leveren. De redactieraad is U hierbij graag behulpzaam.

Voor de komende afleveringen zijn artikelen toegezegd over Oos Ostrechts Dialect, Ossendrecht onder de loupe, Scherprechters in het Zuidkwartier, Bevolkingscijfers aangaande de dorpen van "ons" Zuidkwartier, Wetenswaardigheden over de polders van het Zuidkwartier, Een overval in de Hinkelenoordpolder, De Lotelingen van 1812/1813 in het Zuidkwartier, Tussen Elzenhaag en Kooibos.

Aan deze artikelen wordt dus gewerkt. Dat wil niet zeggen dat deze al gereed zijn voor de komende uitgave. Wanneer U een bijdrage hebt voor de "Tijding" 1988 - 3, dan zien we Uw kopie graag tegemoet vóór 1 september. Voor de "Tijding" 1989 - 1 is dit vóór 1 januari 1989. Een tijdige inzending is noodzakelijk, omdat er nogal wat werk verzet moet worden, voor een artikel drukklaar is.

Wanneer U plannen heeft een artikel te schrijven, en U twijfelt of al niet iemand anders hieraan werkt, dan kunt U altijd contact opnemen met de redactieraad. Kopie kan ingeleverd worden bij de Heer L. Timmermans of bij de Heer J. Halters, De Papaver 4 te Hoogerheide, Tel. 01646 - 15509.

BEVOLKINGSCIJFERS AANGAANDE DE DORPEN VAN "ONS" ZUIDKWARTIER, DEEL I

Door: A.J. Pijnen.

Het ligt in de bedoeling een overzicht te publiceren van de bevolking der heerlijkheden in "ons" Zuidkwartier. Voor Hildernisse, Ossendrecht, Putte en Woensdrecht dateren de oudste tellingen hierover van 1374.

Hoogerheide en Zuidgeest volgen later in de geschiedenis. Omdat er, via dezelfde bronnen, van de genoemde dorpen vrij veel gegevens voorhanden zijn, zullen we deze in het tweede deel behandelen.

De overige heerlijkheden, Hinkelnoord en Huijbergen, waarvan voor de 17e en 18e eeuw geen exacte cijfers bekend zijn, zullen we nu in dit eerste deel van het artikel behandelen.

HINKELNOORD.

De Hinkelnoordpolder is ingedijkt in 1685 op het voormalig verdrinken gebied van oost Zuid-Beveland. Toenmaals was dit Zeeuws gebied. Officieel heette de Ambachtsheerlijkheid: "Hinkelnoord en het Stel van Hoogerwerf". In 1801 volgde de indijking van de Nieuwe Hinkelnoordpolder. De beide namen zijn enigszins misleidend. Het voormalige dorp Hinkelnoord lag buitendijks de Hogerwaardpolder op wat nu Brabants gebied is. In de "Oude" Hinkelnoordpolder lag het dorpje Agger. De ligging is door Rijkswaterstaat gereconstrueerd. De reconstructie van de verdrinken dorpen in oost Zuid-Beveland is geschied i.v.m. de deltawerken. Ze komen voor op een kaart van Rijkswaterstaat, die toen nodig was.

Een copie van de kaart is in het bezit van de schrijver. Een detail ervan treft U aan in "Tijding" 1983 - 1, pag. 26.

HEREN.

De ambachtsheer bij de inpoldering in 1685 was Anthony 'd Hubrecht, Heer van Kruiningen, en al genoemd bij een overeenkomst van 15 mei 1679 aangaande de inpoldering. Mede-ondertekenaars waren: Pieter 'd Hubrecht, P. van Thuyl-Van Serooskerke, Weduwe van Schaap - Van der Dam, Ripperda de B., Philibert de Cats en de vertegenwoordiger van Edele Vrouwe Maria Elisabeth Musch, Douairière de Buat. (1)

Uit de hierna volgende "Gelandens-Eigenaren" blijkt dat de ondertekenaars van de overeenkomst ook de grootste grondeigenaren waren.

Gelandens-Eigenaars:

De gelandens in 1692 waren:

Anthony 'd Hubrecht van Kruiningen:	361 gemeten	255 roeden
Melchor Wittens	: 45 gemeten	108 roeden
De Vrouwe Van Buat	: 32 gemeten	86 roeden
Francois van Bracht	: 4 gemeten	180 roeden

(2)

BEVOLKING.

Het bevolkingsaantal ontlenen wij pas zeer laat uit een stuk van 12 juni 1793. De heerlijkheid heet dan: "De Ambagtsheerlijkheid van de Hinklenoord en Grooten en Kleijnen Agger."

Er waren sinds ± 1710, 1715, vier hofsteden in de Oude Hinkelnoordpolder. De Nieuwe Hinkelnoordpolder was

nog niet ingedijkt en op "Het Stel van Hoogerwerff verbleef één schaapherder. In de Oude Hinkelnoord was er, buiten de vier hoeven, nog een ambachtshuis. Let wel, niet het tegenwoordige.

We noemen de bevolking op:

"In het Ambagtshuijs:

Cornelis Vettens, de man, Adriana Marijnissen), de vrouw.

Johanna Vettens, het kind, en Anna Slooven, de meijd.

Op de eerste Hofstede:

Willem van Putte, de man, en Cornelia Vettens, de vrouw.

Anthony Jansen
Willem Swagemakers
Cornelis Nuyts

) Knechts.

Adriana Mous
Cornelia Broos

) Dienstmeijden.

Op de tweede Hofstede:

Pieter Jacobs, de man.
Johanna Maria Osseschreuder, de vrouw.
Jan Jacobs, Jacobus Jacobs, Maria Jacobs en Catharina Jacobs, de kinderen.

Adriaan Ugis (Hugens), Jan Nuyts en Cornelis Adriaansen, de Knechts.

Johanna Nuyts en Maria Mous, de meijden.

Josephus Nuyts, de schaapwagter.

Op de derde Hofstede:

Anthony Jacobs, de man, Maria Machielsen, de vrouw.
Machiel Jacobs, de zoon en Cornelis Francis Jacobs, het kind.

Pieter de Dooy, Laurijs Laurijssen en Pieter van Oevelen, de knechts.

Adriaan Verbruggen, de schaapwachter.

Elisabeth van Dooren en Maria Nuyts, de meijden.

Op de vierde en laatste Hofstede:

Jacobus Michielsens, de man, Anna Catharina de Bie, de vrouw.

Anna Catharina Michielsens en Isabella Michielsens, de kinderen.

Jan Baptist Uges (Hugens), Johannes Wils en Nicolaas van As, de knechts.

Johannes Soffers, de schaapwagter.

Maria Rommers en Anna Verbraek, de meisjes.

Cornelis Michielsens, de vader, bij hen inwonende.

Michiel Michielsens, mede bij hen inwonende.

Jacobus Jansen, herder op het stel van Hogerwerf." (3)

Met het "Stel van Hogerwerf" mee, bedroeg het inwonertal 48 personen. Gezien de vele inwonende dienstboden en knechts bijna 12 personen per gezin; een bijzonder hoog aantal. Voor grote boerderijen als deze was het niet abnormaal. Dit was in de gewone "gemengde" huishoudens in feite zelden het geval. Gedurende eeuwen heeft men vijf personen per "haardstede" gerekend, een telling, die vrijwel altijd klopte.

Dit was overigens de enige voorhanden zijnde telling.

TELLING DER PAARDEN 1799.

In verband met het uitsluitend agrarisch karakter van deze ambachtsheerlijkheid leek het de schrijver interessant de telling van het aantal paarden te vermeiden. Deze registratie van de paarden in de polder gebeurde op last van de Bataafse Republiek in 1799 (Franse Tijd).

Bij Jacobus Michielsens: 6 paarden,
Michiel Jacobs : 6 paarden,
Pieter Jacobs : 8 paarden,
Willem van Putte : 8 paarden.

Voor het jaar 1801 leverde de telling de volgende eigenaren en aantallen op:

Bij Jacobus Michielsen	: 6 paarden boven twee jaar, 3 paarden onder twee jaar.
Michiel Jacobs	: 7 paarden boven twee jaar, 3 paarden onder twee jaar.
Pieter Jacobs	: 9 paarden boven twee jaar, 0 paarden onder twee jaar.
Willem van Putte	: 9 paarden boven twee jaar, 2 paarden onder twee jaar.

Ook het aantal paarden was in vergelijking tot het aantal per boerderij ten hoge zeer hoog. De grootte van de landerijen, gemiddeld 115 gemeten per hoeve, en de zware klei van de Oude Hinkelnoordpolder waren hier zeker niet vreemd aan.

Hinkelnoord is in 1806 administratief bij Brabant gaan behoren en ging in 1807 als gemeente naar Brabant over. Korte tijd later is Hinkelnoord bij de gemeente Woensdrecht gevoegd.

In zijn geheel een bevolkingstelling met wat toegift over een gebied dat vele eeuwen een Zeeuws gebied was. Mijmerend over het verleden is het ontstaan ervan te zoeken in de mist van verre tijden.

NOTEN.

1. Overeenkomst van 15 mei 1769.
Archief Raad en Rekenkamer te Bergen op Zoom.
Inventarisno. 1606.
2. Rekening van Hinkelnoord, 1692.
Oud Archief Hinkelnoord; Oud-Archief Woensdrecht.
Inventarisno. 1198.
3. Rechterlijk Archief Hinkelnoord en Groote en Kleine Agger. Register van Contracten en Inventarissen no 1.
Rijksarchief 's-Hertogenbosch.
4. Register van Besluiten.
Oudarchief Woensdrecht. Inventarisno. 1189.

H U I J B E R G E N .

Huijbergen bezit ondanks zijn eerder kleine oppervlakte en inwonertal een zeer rijke geschiedenis. Thans is het er zeer goed toeven. Of dit vroeger ook zo was, laat ik, na het lezen van dit relaas, ter beoordeling van de lezer over. Huijbergen is voor het eerst genoemd in 1263. Andere bronnen vermelden 1264, dit waarschijnlijk i.v.m. tijdrekening. Het exacte jaar is in feite van minder belang dan de gebeurtenis zelf. De geschiedenis van Huijbergen m.b.t. de bevolkingcijfers is echter zodanig, dat een uitvoerige inleiding nodig is.

DE BELENING.

In één van beide jaren gaf Hendrik IV, Heer van Breda, nog onder voogdij staande van Wouter Berthout, op woensdag voor Palmzondag aan Willem Heussche Bollaert 48 bunder "land of woestine met de aangelegen gronden tot een vrij en legitiem leen" in Huijbergen, inclusief de daaraan grenzende 720 bunders.

Daarboven ontving hij het visrecht over de waters genoemd "De Meiren". Hiermede bedoelde men zonder twijfel het gebied van "De Grote Meer". (1)

Binnen dit leen gaf men hem bovendien het grondrecht voor de tijd van vijf jaren, benevens de lagere en middelbare rechtsmacht. Dit hield in dat hij recht mocht doen behalve de hoge heerlijkheid en rechtsmacht.

Deze rechten bleven voorbehouden aan Hendrik IV en zijn opvolgers.

De "Hoge Justie" berechtte delicten met lijfelijke straffen, meestal van ernstige aard tot deze van "Galgh en Puth" toe. Gezien Willem dus niet alle rechten had, was hij Heer "in" die plaats en niet "van" die plaats.(2) Hendrik IV, in wezen de stichter van Huijbergen, overleed in 1268 op 18-jarige leeftijd. Zijn zuster Elisa-

beth, gehuwd met Arnoud van Leuven, volgde hem op.(3)

DE WILHELMIETEN.

Op 6 oktober 1277 ontboden Arnoud en Elisabeth van Breda de Prior, Generaal der Wilhelmieten, vergezeld van Joannes van Oirschot, een priester van dezelfde orde. Hij is, naar men aanneemt, de eerste Prior der Wilhelmieten te Huijbergen geweest. Op 12 maart 1277 werd te Bergen op Zoom een meer officiële acte in het Latijn opgesteld. Zij schonken de Wilhelmieten de grond, bekend onder de naam Huijbergen, inclusief de kapel aldaar door hen gesticht. Verder verkreeg de orde in volle eigendom dertien hoeven bruikbaar land, die de paters zelf in de omgeving van de kapel konden uitzoeken en waarop ze het huis der orde zouden stichten. Het patronaatsrecht, dus het recht om o.a. geestelijke rechten te bedelen, op te richten en priesters te benoemen, was voorbehouden aan de Heer "van" Huijbergen, dus Arnoud x Elisabeth. Het lager en middelbaar recht hierover zou de Wilhelmieten toekomen. (4)

VERKOOP.

Willem Heussche Bollaert "verkocht" in het jaar 1282 acht hoeven grond aan het Wilhelmietenklooster. Daardoor werden de bezittingen ten zeerste uitgebreid. Vier van deze hoeven lagen ten noorden van de Hertsput, de latere draaischijf van de grens met het gebied van Tongerlo, en vier hoeven over den "Waterganck", die hij had ontvangen van Arnoud en Elisabeth ter vergoeding van de grond, die zij in 1278 aan de Wilhelmieten hadden gegeven. De koopakte bepaalde de koopsom op "eenen engelschen penning" per jaar. (5)
De "koopsom" mag zeer laag geacht worden, zo laag,

dat dit gegeven toch wel wat twijfelachtig aandoet. Willem Heussche Bollaert, "oud ende cranck" geworden, voorzag, dat zijn zonen na zijn dood wel eens moeilijk zouden kunnen gaan doen en liet in 1298 de koop nog eens bevestigen tegen betaling van een penning per hoeve. Wat Willem voorzien had gebeurde. Willems zonen, Willem en Claise, protesteerden na Willems dood heftig, doch werden in het ongelijk gesteld.

DE LIGGING VAN HUIJBERGEN ONDER TWEE HEREN.

Ondertussen waren de landen van Breda verdeeld en kwam het gebied in 1287 onder Bergen op Zoom met als opperheer Gerard van Wesemale, Heer van Bergen.

Op 12 februari 1293 verkochten Gerard van Wesemale en zijn zoon Arnold veertien hoeven nieuw land, gelegen tussen de acht hoeven, die ooit van Bollaert waren gekocht en de dertien hoeven, die zij vroeger van de Heren van Breda ontvangen hadden.(6)

Al deze schenkingen, kopen en verkopen hadden ten slotte nare gevolgen. Sinds de verdeling van het land van Breda kwam Huijbergen gedeeltelijk onder het land van Bergen en onder het land van Rijen te liggen. Na de 80-jarige oorlog enerzijds onder de "Vereenigde Nederlanden", en anderzijds onder de Spaanse Nederlanden, Spaans Brabant, later Oostenrijks Brabant.

Dit gedeelte, onder het land van Rijen gelegen binnen de heerlijkheid Essen-Kalmthout, later Essen-Kalmthout-Huijbergen(Oost), was in 1159 door Berner van Rijsbergen aan de abdij van Tongerlo geschonken. Deze rechten werden Tongerlo namaals nog uitdrukkelijk toegekend door Hertog Jan II van Brabant op 22 april 1299.(7) De Hertogen hadden over dit gebied de "Hoge Heerlijkheid" met alle rechten daaraan verbonden.

De ligging van Huijbergen onder twee rechtsgebieden zou wrijvingen en grensgeschillen opleveren, die eerst in 1839 tot een definitieve oplossing zouden leiden. (8)

Onbewust echter "boerden" de Wilhelmiëten dus op gronden, die buiten hun gebied vielen.

In eerste aanleg werd in 1335 een gerechtelijk onderzoek ingesteld naar de "grensscheiding", de zogenaamde paalzetting, waarbij bleek dat Tongerlo in het gelijk stond. Hendrik van Boutersem, Heer van Bergen op Zoom, was het er niet mee eens. Huijbergen had dus twee opperheren te dienen: de Heer van Bergen en de Hertog van Brabant gezien hun "hogere rechtsmacht". In 1441 werd de grensscheiding weer hernieuwd. In 1349 meende de prior van Huijbergen dat Tongerlo op het westelijk gebied een huis wilde laten bouwen. Weer had je de poppen aan het dansen! Hierbij moesten zowel de abt van Tongerlo als de prior van Huijbergen bewijzen omtrent hun rechten overleggen. Tongerlo had de oudste rechten.

Niet alleen de betreffende grond lag onder Tongerlo, zelfs het Wilhelmiëtenklooster: "offte het beste deel daeraff" lag binnen de heerlijkheid van de hertog en het eigendom van Tongerlo.

Huijbergen bleek niet minder dan veertig hoeven, zowel in ploeg als in moergrond, binnen de palen van Kalmt-hout te hebben ingenomen.

De Heer van Bergen beviel dit weer niet erg. Zijn schoonbroer, Geerard van Merxem, kwam mensen arresteren en liet te Essen de molen omver werpen.

Joanna van Brabant liet in 1357 mannen zenden om de moedwil te beteugelen. (9)

In 1358 kwamen Hendrik van Boutersem en Maria van Merxem met de abdij van Tongerlo tot een accoord bin-

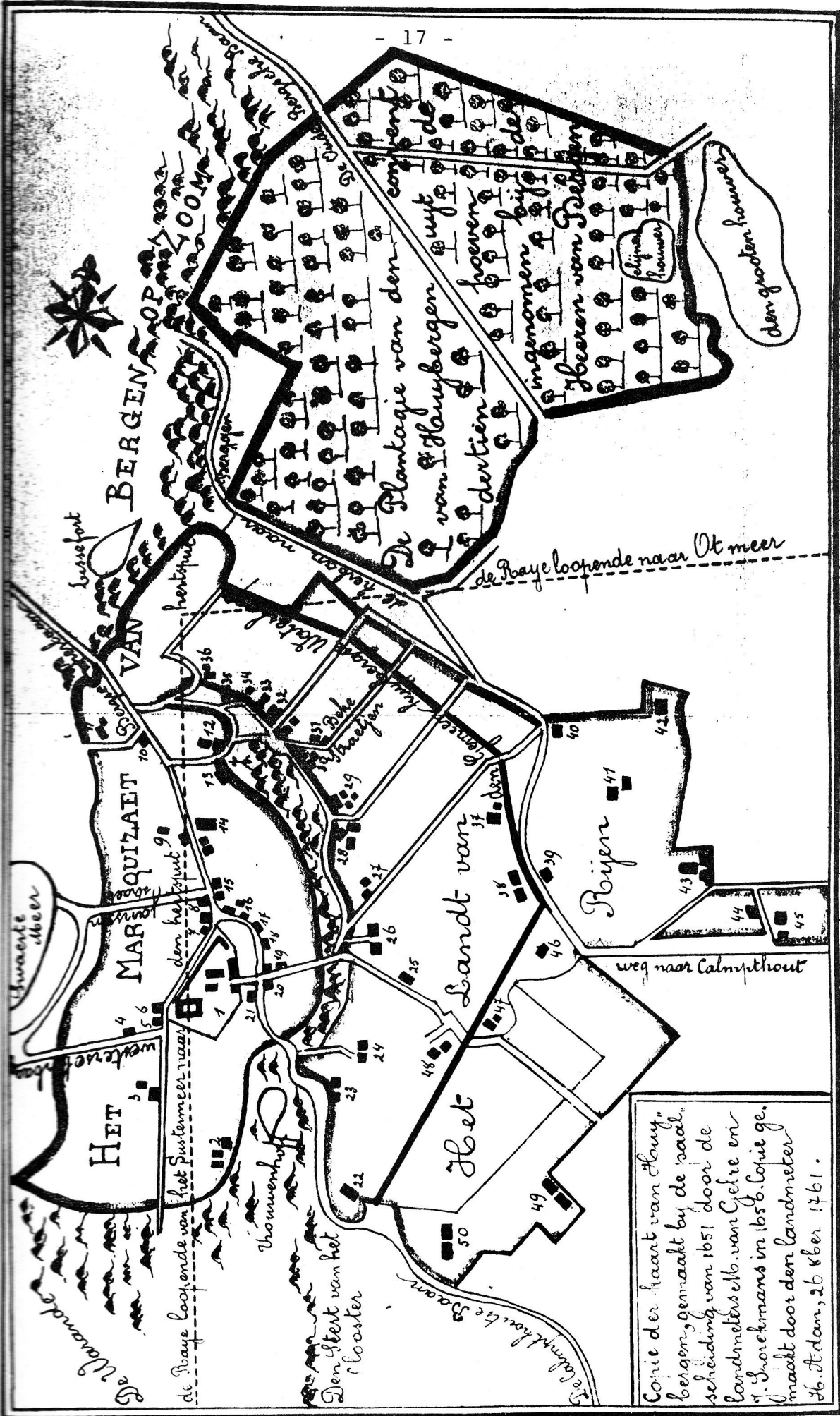
nen de palen bij de grensscheiding van 1335. Dit werd in 1349 bevestigd. Binnen deze palen zou Tongerlo alle heerlijke rechten genieten tegen een cijns van 27 schellingen swertens. Huijbergen, waarschijnlijk west, zou onder Bergen blijven behalve in geestelijke zaken. De wildert van Huijbergen zou door Bergen en Tongerlo gemeenschappelijk gebruikt worden. Op 14 april 1360 zag de prior van Huijbergen, Willem van Rupelmonde, na overeenkomst met Tongerlo, af van de goederen gelegen tussen Zustermeer, Hertsputte en Hotmeer. (Zie hiervoor ook het bijgaand kaartje van 1651-1656.) Daags daarna ontvingen de Wilhelmieten dertien hoeven gronds van Tongerlo en de tienden daarvan in cijns. Daarbuiten bleef de prelaat alle andere rechten houden, zoals hij die te Essen-Kalmthout genoot. Het gebied was dus gelegen in het reeds genoemde Huijbergen-Oost in het land van Rijen. Tongerlo hield dus de heerlijke rechten, die men vroeger ten onrechte voor Bergs had aangezien. (10)

Heel de feodale geschiedenis door zou de grensscheiding in Huijbergen een twistappel blijven. (11)

"DE EERSTE DEUGDELIJKE TELLING."

Het zal de lezer niet vreemd vallen te ervaren dat er over de bevolkingscijfers van Huijbergen geen vroege cijfers voorhanden zijn. Na de Vrede van Munster, 1648, werd de grens, die dwars door Huijbergen liep, staatsgrens. Er werd een onpartijdige commissie "De Chambre Mi Partie" ingesteld, om alle grensgeschillen te onderzoeken en bij te leggen. Bergen toonde zich in feite, als altijd, onwillig.

Nooit heeft het de overeengekomen grens echt erkend. Na de Vrede van Munster werd dit nog erger. Het Mar-

Copie der kaart van Huybergen, gemaakt bij de saad-scheiding van 1651 door de Landmeters elb. van Gele en J. Jorekmans in 1656. Coije ge-maakt door den Landmeter H. A. dan, 26 8ber. 1761.

- 1 = Clooster.
- 2 = Calmuythout.
- 3 = Schuwaerde Meer.
- 4 = Kerk van Huy.
- 5 = merkenscheur.
- 6 = crygen veert.
- 7 = Prauweij de broor.
- 8 = Prauweij.
- 9 = Prauweij de Pliker.
- 10 = Looresbos.
- 11 = Frans bos.
- 12 = maaryus janssen.
- 13 = neelboom.
- 14 = pr. xlv.
- 15 = jon. verjers.
- 16 = Wierbe.
- 17 = ch. v. ondr.
- 18 = de smit.
- 19 = hectars.
- 20 = Prauweij.
- 21 = herboeg.
- 22 = van t. v. g.
- 23 = nieuwe hove.
- 24 = de wiver.
- 25 = v. v. v.
- 26 = middel hove.
- 27 = altara.
- 28 = v. v. v.
- 29 = Caius.
- 30 = Wilbeek.
- 31 = v. v. v.
- 32 = marlon halm.
- 33 = v. v. v.
- 34 = v. v. v.
- 35 = v. v. v.
- 36 = v. v. v.
- 37 = v. v. v.
- 38 = v. v. v.
- 39 = v. v. v.
- 40 = v. v. v.
- 41 = v. v. v.
- 42 = v. v. v.
- 43 = v. v. v.
- 44 = v. v. v.
- 45 = v. v. v.
- 46 = v. v. v.
- 47 = v. v. v.
- 48 = v. v. v.
- 49 = v. v. v.
- 50 = v. v. v.
- 51 = v. v. v.
- 52 = v. v. v.
- 53 = v. v. v.
- 54 = v. v. v.
- 55 = v. v. v.
- 56 = v. v. v.
- 57 = v. v. v.
- 58 = v. v. v.
- 59 = v. v. v.
- 60 = v. v. v.

kiezaat werd leenplichtig aan de Staten der Verenigde Nederlanden. Geloofshaat en machtswellust deden de met Staatse troepen gesteunde protestantse Bergse magistratuur wel eens met deze troepen naar de wapens grijpen om hun vermeende rechten kracht bij te zetten. Dat een exacte telling een probleem was behoeft geen betoog.

Op het bijgevoegde kaartje, 1651 - 1656, n.a.v. de grenscontrole van de "Chambre- Mi Partie" kennen we de totale bevolking van het gehele Huijbergen.

Er waren 50 huizingen. Men rekende in vroeger tijden \pm 5 personen per huis. Omstreeks 1650 zal Groot-Huijbergen ongeveer 250 tot 300 inwoners gehad hebben. Niet zo weinig als men bedenkt, dat Huijbergen, evenals andere dorpen in de streek, op het eind van de 16e eeuw, ingevolge de plunderingen der soldaten in de 80-jarige oorlog, enige tijd geheel ontvolkt was.

DE TELLING VAN 1723.

Verdere gegevens hebben we over 1723. (12) Men geeft aan dat het bewoners onder het ressort van het markiezaat betrof, doch een vergelijking met het kaartje van 1651 leert ons, dat men duidelijk over de schreef was gegaan. Men telt 313 inwoners en 62 gezinnen, inclusief de Wilhelmiëten.

DE TELLING VAN 1757.

Verder beschikken we over de gegevens van 1757. Door de verovering van Bergen op Zoom door de Fransen is ongeveer 1/3 van de bevolking van onze dorpen door plundering en ziekten omgekomen. Ondanks de neergang van 1747 was het inwonertal in Huijbergen-Dorp 282 (13); in 1758 is dit gestegen tot 293. (14)

Verdere gegevens zijn over Huijbergen eerder schaars. Op de Moerkant, dat te Huijbergen kerkte, waren er in 1765 28 gezinnen, in 1775 30 gezinnen en in 1794 37 gezinnen. In de periode 1717-1726 zijn er op de Moerkant 72 kinderen geboren. Ook hier gedroeg Bergen zich als Heer. In Huijbergen-Dorp beliepen de dopen gedurende genoemde jaren 107, dus een verhouding van 72/107. (15) In de jaren 1765, 1775, 1794 resp. 28, 30 en 37 gezinnen. Bij de volkstelling van 1786 onder Kalmthout vinden we op de Moerkant 187 inwoners. (16) Vergelijkt men dit, dan zou het aantal inwoners van Moerkant in de jaren 1765, 1775, 1794 resp. 140, 150 en 185 bedragen hebben. (17)

Neemt men de verhouding 72/107 voor Huijbergen-Dorp dan zou het inwonertal aldaar resp. \pm 200, 215 en 270 zijn geweest. Met toepassing van de breuk 72/107 zou Groot-Huijbergen over die jaren resp. 340, 365 en 455 inwoners hebben gehad.

In het begin van de Franse tijd heeft men Huijbergen-Tongerlo bij Frankrijk ingedeeld, zoals geheel Zuid-Nederland.

BEVOLKING IN DE 19e EN 20e EEUW.

Huijbergen onder de Staten bezat in 1816-497 inwoners. Hierbij moet worden vastgesteld, dat hier ook de bevolking van Hoogerheide, dat van 1810 tot \pm 1820 bij Huijbergen hoorde, bij was. Zonder Hoogerheide en ten westen van de oude grens waren er:

in 1822: 372 inwoners	in 1900: 832 inwoners
1823: 375	1920: 1024
1840: 450 inw. met 73 gezinnen	1940: 1167
1851: 495 inwoners	1944: 728
1865: 674	1960: 1475
1870: 664	1970: 1763
1880: 713	1977: 2286 (18)

In de tweede helft der 19e eeuw begon het inwonertal vrij snel te stijgen. De "Broeders van Huijbergen" hadden hun intrede gedaan. Het ging crescendo tot de oorlogsjaren, die eenneergang laten zien, omdat de broeders en de leerlingen toen afwezig waren. Vandaar het lage inwonertal in 1944. Daarna ging het weer vooruit. De zeer snelle stijging 1970-1977 is veroorzaakt door de vestiging van forenzen, waaronder veel nieuwe inwijkelingen uit het noorden.

Met al een informatie over de bevolking van Huijbergen, die in wezen wat gebrekkig is, maar waaraan het grote, doch warrige verleden ten grondslag ligt.

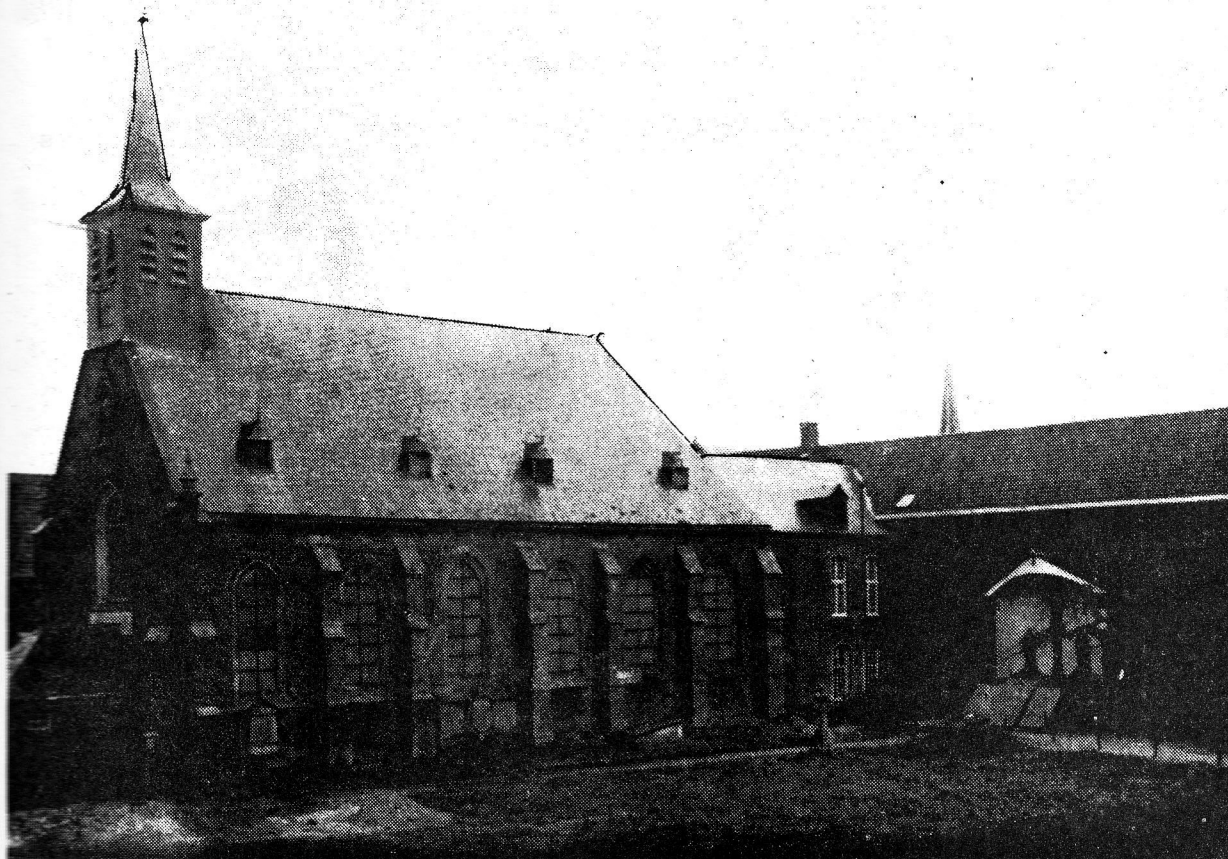
Wie zich nu naar het vriendelijke dorp met zijn vele natuurschoon begeeft, zal zonder voorkennis allerminst bevroeden, wat er zich hier in lang vervlogen eeuwen heeft afgespeeld.

Hoogerheide, 14 januari 1988. A.J. Pijnen.

NOTEN.

1. "Geschiedenis van het klooster te Huijbergen 1906", pag. 36 en 37.
2. Ibidem. Pag. 37 ontleend fr W. van Spilbeeck in het schrift "De Abdij van Tongerlo", pag. 146 e.v.
3. "Gedenkboek Huijbergen", 1964.
4. "Geschiedenis van het klooster te Huijbergen 1906", pag. 42 en 43.
5. Ibidem, pag. 45.
6. Ibidem.
7. Ibidem ontleend "De Abdij van Tongerlo", pag.50-158 e.v.
8. "Gedenkboek Huijbergen", 1964.
9. Geschiedenis van Huijbergen, pag. 52.
10. Ibidem.
11. Archief Raad en Rekenkamer. Gemeentearchief Bergen op Zoom. Inventarisnos 423, 425-209, 421, 422, 415, 416.

12. "Omslag op de inwoners van het hoofdgeld en het gemaal", Huijbergen 1723. Archief Huijbergen te Zevenbergen.
13. "Omslag op de inwoners van het hoofdgeld en het gemaal" H. 48. Archief Huijbergen te Zevenbergen.
14. Ibidem. H. 88. Ibidem.
15. Copie doopboek no. 6. Huijbergen te Zevenbergen.
16. "Hoofden- en beestentelling Kalmthout." G.A.K. 23 Kalmthout.
17. Ibidem.
18. "De Heren Zeventien", Nassau-Brabant.
Artikel J. van Donschot: Huijbergen vanaf 1811 en gegevens bevolkingsregister Gemeente Huijbergen.

Laatste kapel der Wilhelmiëten. Later dorpskerk.

VAN HET KLOOSTER OP DEN BERG VIA HET SINT ELISABETH-GESTICHT NAAR MARIAHOVE

Wij, bewoners van het Zuidkwartier, kennen allemaal de Berghoeve te Ossendrecht. Het is nu een flinke boerderij op een echte hoogte, deel van de Brabantse Wal. 't Is daar, dat onze ouders en grootouders de school gevolgd hebben.

In 1847 was er een dame uit Antwerpen, Mevrouw de Barones Osy de Knijff, die van haar vader een huis erfde in Ossendrecht gelegen op de Berg.

Zij wilde dit huis bestemmen voor een school en riep daartoe de hulp in van de Zusters Franciscanessen uit Oudembosch. Hun congregatie was in 1838 opgericht. De zusters stonden ervoor klaar en zo kwam het "Geestelijk Liefdadig Gesticht", zoals men het klooster in die tijd noemde. Het was 22 mei 1847.

Er kwamen drie zusters, die met het onderwijs aan meisjes begonnen. Het toenmalig onderwijs was heel wat eenvoudiger dan het tegenwoordige. Men volstond met het geven van lessen in catechismus, lezen, schrijven, rekenen en handwerken. Er kwamen steeds meer leerlingen, zodat de lokalen moesten worden vergroot. Op het laatst van de 19e eeuw waren er al vijf zusters.

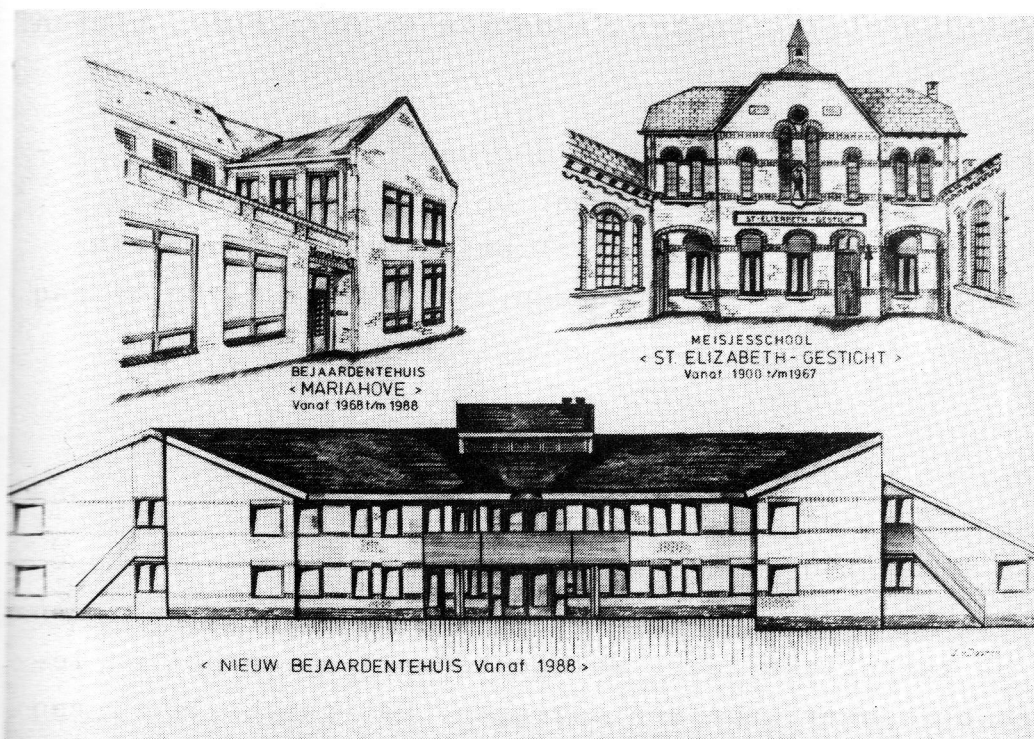
Maar het aantal leerlingen bleef toenemen en er was weer dringend behoefte aan nóg meer ruimte.

Toen de nieuwe parochiekerk geconsacreerd was, kon men de noodkerk afbreken en bouwde men op dit terrein het klooster met de nieuwe school. Het complex was mooi gelegen, midden in de Dorpsstraat.

Op 22 oktober 1900 kon reeds de bewaarschool worden geopend. Het klooster was intussen door pastoor Wijtvliet ingezegend. Drie weken later werd ook de school voor

De Berghoeve - Rechts op de foto geven de twee ramen aan, waar het klooster was ondergebracht.
Foto uit de verzameling van J. v.d. Bussche.

Compositiefoto van drie stadia uit de geschiedenis van het Sint-Elizabethsgesticht. Foto J. v.d. Busche.

meisjes boven de zes jaar opengesteld. Het klooster kreeg de naam "Sint-Elisabethsgesticht". Deze naam werd met duidelijke letters onder het beeld van de heilige Elisabeth aangebracht.

Acht jaar later bleken de lokalen al te klein. Er werd een lokaal aangebouwd en de al bestaande lokalen werden vergroot. Maar al heel gauw was de school weer te klein en werden er, in 1916, drie lokalen bijgebouwd.

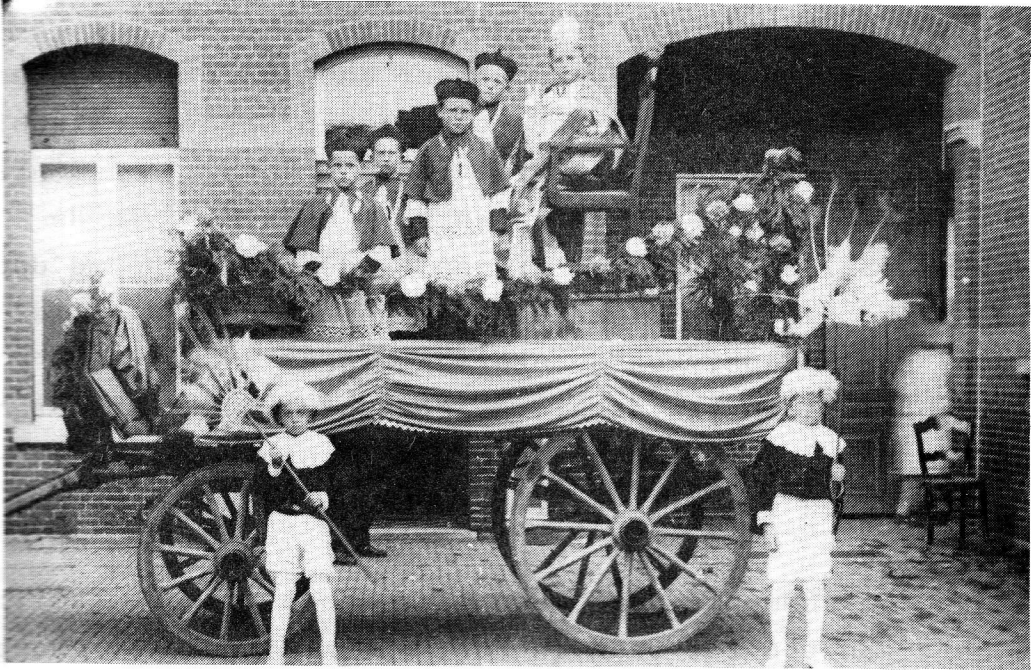
In 1924 begonnen de zusters met de wijkverpleging van het Wit-Gele Kruis. De eerste verpleegsters, zoals o.a. zuster Louisa, gingen te voet of met de fiets naar de patiënten. Daar het fietsen met zo'n lang habijt en een grote kap met flinke "oogkleppen" wel erg gevaarlijk werd, kwam er al gauw een auto, toen die in het verkeer kwamen.

Het was ook broodnodig!

Intussen ging de tijd door en in 1962 was het zover, dat de congregatie geen verpleegkundigen meer beschikbaar had en ging men over op lekenverpleging. De laatste zuster-verpleegsters, zuster Gaudentia en haar hulp, sloten dit tijdperk af.

Elke morgen zag men de zusters groepsgewijs - in stilte - naar de dorpskerk gaan om daar de H. Mis bij te wonen. Hun plaatsen daar waren op het priesterkoor, waar aan weerskanten hun stoelen stonden. Voor de rest van de dag verbleven de zusters steeds op eigen terrein.

Niet alleen op onderwijsgebied hebben we veel aan onze "nonnekes" te danken, maar ze deden nog veel meer. Ze maakten de kinderen klaar voor de "kleine en grote Communie": ze leerden en overhoorden onze "lesseboek", de catechismus. Dit was een boekje vol vragen en antwoorden over de katholieke leer. We moesten alles van buiten leren en bij meneer kapelaan opzeggen. Dat van buiten leren

De Kindsheidoptocht. Op de foto van l.n.r. Louis v.d. Poel, Sjef Smits, Jac. v. Dooren, Noud de Wit en Jules Hendricks. Staande r. Marcel Moors.
Foto uit de verzameling van J. v.d. Bussche.

Zuster Gregorien met haar zesde klas + 1942. Zij gaf 23 jaar les aan de meisjesschool. Foto uit de verzameling van J. v.d. Bussche.

moest vooral thuis gebeuren. Vader en moeder stonden achter de zusters en in de meeste gezinnen werd de catechismus door vader of moeder "afgevraagd". Kende je hem niet vlot genoeg eerst leren en niet naar bed. In de meeste gevallen werden de vragen nog eens overhoord door de ouders, die zelf al naar bed waren gegaan. Pas als je je les goed kende, kon je naar je eigen "Bedje Pluim". De plechtigheden van de kleine communicantjes, kinderen van zes jaar, en later ook die van de grote communicanten, kinderen van elf jaar, werden ook door de zusters aangeleerd.

Nu was "je-communie-doen" een waar feest voor de familie. Je werd van top tot teen in het "nieuw" gestoken. Moeder zou er haar laatste cent voor uitgegeven hebben.

Ook zorgden de zusters voor de "meidekes", bruidjes in witte jurkjes en een kroontje op het hoofd. Met hun vaandeltjes en mandjes met knipseltjes van gekleurd papier, die ze tijdens de processie uitstrooiden, stalen ze de harten.

Ook regelden de zusters alles voor de Kindsheidoptocht, die één keer per jaar door het dorp trok, ten bate van de missie. Ze maakten van de kinderen "negertjes, engeltjes, heiligen, missionarissen en zelfs een paus". Eén jongetje, dat paus mocht zijn en in alle glorie op een praalwagen mocht staan, kunnen we ons nog zeer goed herinneren. Het was een neef, een jongen uit een christelijk arbeidersgezin. Hij had een goed verstand en presteerde het om op de "cour" van de meisjesschool een preek te houden tot de menigte. Hij is later, evenals twee broers van hem, pater geworden. Hij is voor zijn studie in het Vaticaan te Rome (Paus Pius XII) terecht gekomen. Op 25 mei 1940 is hij daar ook tot priester gewijd. Door de tweede wereldoorlog gedwongen in Rome te blijven, kon hij pas op 18 november 1945 in Ossendrecht zijn plech-

tige Ere-Mis opdragen.

Zo zijn drie zonen van het echtpaar Musters-Wierickx uit de Kerkstraat priester en zelfs professor-doctor geworden. De jongste van hen is nog in leven en woont in Duitsland. De Kindsheidoptocht was altijd een groots gebeuren in het dorp. De mensen gaven flink in de collectebussen, die kleine "zwarte negertjes" onder hun neus drukten, wanneer ze de optocht gadesloegen.

In de jaren dertig begonnen de zusters ook met het verzorgen van de meisjesjeugdbeweging. Er werd gedaan aan sport (korfbal), comediespel, zang, enz. De eerste leidster was zuster Sylvina.

Dit gezelschap groeide uit tot de grote verenigingen: KJM (Katholieke Jonge Meisjes) en KJV (Katholieke Jeugd Vereniging). De uitvoeringen waren altijd van goed niveau.

De tweede wereldoorlog is ook in 1944/45 niet aan ons dorp voorbijgegaan. Ook het klooster ontkwam niet aan schade. Wie kent niet meer de angstaanjagende vliegende bommen, die de Duitsers op de Antwerpse havens afvuurden. Er zijn er ongeveer honderd op Ossendrechts gebied gevallen. Veel vernielingen, geen doden. We leefden toen in een tijd van erge angst en spanning. Telkens als we zo'n V-1 door de lucht hoorden aankomen, verzuchtten we: "Ons Lieve Vrouwe ... Gift 'm nog 'n douwe....".

Ook in de scholen zat men door de oorlog met moeilijkheden, vooral 's winters. Een kachel stond er wel, maar de kolenbak bleef leeg. Hout was er wel. Dus 's morgens voor het beginnen van de klas, ging "zo ne grote musterd" recht op de grote salamanderkachel in, het deksel erop. Dat ging meestal niet direct, en dan moest je na een tijdje wat duwen. Zo werd het na een tijdje toch iets warmer, maar als het hout op was, moesten we de tijd verder doorbrengen met de overjassen aan.

In 1947 werd het feest gevierd, dat de zusters honderd jaar werkzaam waren in Ossendrecht. Ook de school vierde feest. 's Morgens werd een plechtige Hoogmis opgedragen in de kerk, natuurlijk "met drie Heren", de pastoor en twee kapelaans. 's Avonds vierden de dorpingen een feest op het Eikelhof. Het eindigde met een serenade van de plaatselijke harmonie "De Hoop".

's Anderendaags was er weer een feest, nu met alle leerlingen van de meisjesschool. Elke klas droeg haar steentje bij met zang of voordracht. Eén klas kwam extra leuk "voor de pinnen". De leerlingen beeldden alle vaklui uit, die met het klooster goed bekend waren vanwege hun "akkefietjes" daar. Ook de winkeliers, bij wie de zusters vaste klant waren, werden uitgebeeld door de leerlingen. Tot groot vermaak brachten ze allen hun cadeautje mee van de ouders. De postbode, gekleed in de bode-caban, toverde uit zijn grote tas twee pakken vooroorlogse koffie en een idem pakje thee. De bakker droeg een grote Brabantsbonte broodzak met een groot tarwebrood, een wit én een krentenbrood, elk drie kg wegend. De dochter van de kolenboer kwam met een versierde kruiwagen met 35 kg kolen. De dochter van de smid kwam met een grote kookpan en zo ging het maar door.

Daar er nog vele artikelen alleen op de bon verkrijgbaar waren, had dit een geweldig succes. Ieder was getroffen, dat er toch zoveel mensen meeleeften met de zusters. Een kenmerk voor Ossendrecht. Dit zal ieder altijd bijblijven.

In de jaren na 1950 werd de meisjes-VGLO (Voortgezet Gewoon Lager Onderwijs) opgericht voor hen, die geen verdere uitgebreide studies begonnen. Dit is echt een pluspunt in het onderwijs geweest. De meisjes hebben er veel geleerd om het later in eigen gezin toe te passen.

Maar er kwam een tijd, dat de lokalen van de school de uitbreiding van het onderwijs niet meer konden volgen.

Alles werd te oud. Als we b.v. nog terugdenken aan de toiletten op de cour, dan weten we meer dan genoeg. De overheid had geen geld voor een nieuwe school. Vanwege het dringend geval, dat er toch moest worden ingegrepen, heeft de congregatie van de Zusters van Oudenbosch de financiën voorgeschoten. Zo kon er een begin worden gemaakt met de bouw van twee nieuwe scholen, een voor de kleuters en een voor het lager onderwijs. Op 19 augustus 1967 kregen we de Zuster Marie Adolphineschool voor lager en op 16 december 1967 Hummeldonk voor het kleuteronderwijs.

Intussen was het klooster met de oude klassen verkocht aan het bestuur van de Volksabdij O.L.Vrouw ter Duinen, dat alles liet verbouwen tot bejaardenhuis. Op 1 november 1968 werd het geopend en kreeg het de naam "Mariahove". Met nieuw aangebouwde delen en het verbouwen van enkele verdiepingen werd het toch een mooi tehuis, waar vele bejaarden hun oude dag in volle tevredenheid hebben mogen beleven. Nog steeds had Ossendrecht het geluk, dat in de eerste levensjaren van dit tehuis zes zusters konden helpen. Dit kon niet blijven duren, want als de zusters aan hun pensioengerechtigde leeftijd kwamen, gingen zij terug naar het eigen tehuis in Oudenbosch. Zo waren er in 1977 nog maar drie zusters in Ossendrecht werkzaam: twee als hulp in het tehuis en één als kleuterleidster op Hummeldonk.

Het bestuur van de congregatie had het plan opgevat om de zusters uit Ossendrecht te laten vertrekken. De vertrekdatum werd vastgesteld op 1 augustus 1978. Met pijn in het hart gingenze heen, maar het werk zou doorgaan. De zusters hebben 131 jaren in Ossendrecht hun menslievend werk in opvoeding en onderwijs, jeugdwerk, wijkverpleging en bejaardenzorg verricht. Pater van Geffen memoreerde hun vele werk. Hij deed dit tijdens de plechtige

H. Mis op de afscheidsdag. Later op die dag, tijdens de afscheidsbijeenkomst, onderstreepte de burgemeester van Ossendrecht dit nog eens.

De verzorging in het bejaardenhuis ging nu verder met behulp van leken. Ook dat ging goed, maar het gebouw kreeg stilaan te maken met verval en de onmogelijkheid het aan te passen aan de huidige eisen. Zo besloot men in 1986 om een nieuw gebouw neer te zetten aan de Kerkstraat. De bewoners hebben op 15 maart 1988 hun intrek genomen in dit ultra moderne gebouw. De verhuizing verliep zonder problemen en, na menig traantje, waren de bewoners spoedig ingeburgerd in hun nieuwe behuizing van het prachtig gelegen "Mariahove".

En zo stonden we begin april 1988 bij het afbreken van het oude gebouw van "Mariahove". Wat deed het zeer al dat zware beuken, het neerstorten van de muren en het opruimen van het puin. We voelden weer echt, dat het klooster met Ossendrecht was vergroeid. Thans wordt er al weer druk gewerkt aan het egaliseren en in gereedheid brengen van de ontstane lege plaats. Men wil het dorp daar gaan verfraaien met nieuwe woningen.

Het klooster en de scholen zijn nu weg uit de Dorpsstraat, maar de herinneringen blijven voortleven!

De congregatie van de Zusters van Oudenbosch gaat echter ook door en zal dit jaar haar 150-jarig bestaan vieren.

Nu alles verdwenen is, waaraan zovelen, religieuzen én leken gezamenlijk, hun ganse leven lang met overvloedige zorg en élan hun beste krachten hebben gegeven, komt hen zeker een eresaluut en grote dankbaarheid toe i.v.m. hun enorme verdiensten voor de Ossendrechtse gemeenschap.

Ossendrecht, mei 1988. D. en A. Hugens-Verbrugge.

Geraadpleegd: Zuster Eugenia Quant van de Congregatie van de Zusters van Oudenbosch.

ZEI-SPREUKEN, DEEL III

(De vrouw aan het woord.)

"Toen ik een maagd was," zei de vrouw, "waren er nog maagden."

"'t Wordt minder," zei de vrouw, en zij kreeg sprout voor haringen.

"Advocaten zijn vast wel brave mensen," zei de vrouw, "ze vechten niet, maar ze praten 't altijd uit."

"Oud worden is niets," zei de oude vrouw, "maar oud zijn!"

"Vrouw te zijn, dat gaat," zei vrouw Anne, "maar weduwe te blijven, dat is mij te machtig!"

"Dat hebben we weer gehad," zei de vrouw, en ze had haar man naar 't kerkhof gebracht.

"Zo heeft 't gezeten," zei 't vrouwtje, toen zij de piespot had gebroken.

"Zuinig zijn," zei 't oude vrouwtje, "lekker is maar één vinger lang."

"Ik wil geen nieuwe almanak," zei 't oude vrouwtje, "die van mij kan nog wel een jaar mee."

"Ik heb er wel honderd keer op gelet," zei de vrouw, "dat het op Palmzondag regende," en zij was veertig jaar oud.

"Drink lekker," zei de vrouw en zij gaf haar man een ledige kan.

"Trouw niet om 't geld," zei de vrouw, "maar laat het er niet om overgaan."

"Wie kan alles onthouden," zei de boerin toen ze ging melken en ze had haar emmers vergeten.

"Neem jij de kleine maar," zei de vrouw tegen haar man, "ik zal de eieren nemen, want jij laat toch altijd alles vallen."

"Oud worden is een gunst van God," zei de vrouw, "maar het is de kunst van de mens."

"'t Leven is een soep," zei de vrouw, "de vrouwen zijn de balletjes, en de jongens gaan maar vissen."

"Ik wil niet jonger worden," zei de vrouw tot de dokter, "ik wil er alleen jonger uitzien."

"Gemak gaat voor de eer," zei de meid, en ze sliep bij de boer. Dan had ze een bed minder te dekken.

"Raad mij goed, maar raad mij niet af," zei de meid, die graag trouwen wou.

"Er is geen ongeluk zo groot of er is een geluk bij," zei de vrouw en haar man was doodgevallen, maar zijn pijp was heel gebleven.

"Elk wat wils," zei Besje en ze ging zittende sterven.

Ossendrecht, Bamis 1987.

D. en A. Hagens-Verbrugge.

WETENSWAARDIGHEDEN OVER DE POLDERS VAN HET ZUIDKWARTIER. (AANVULLING ZUIDPOLDER)

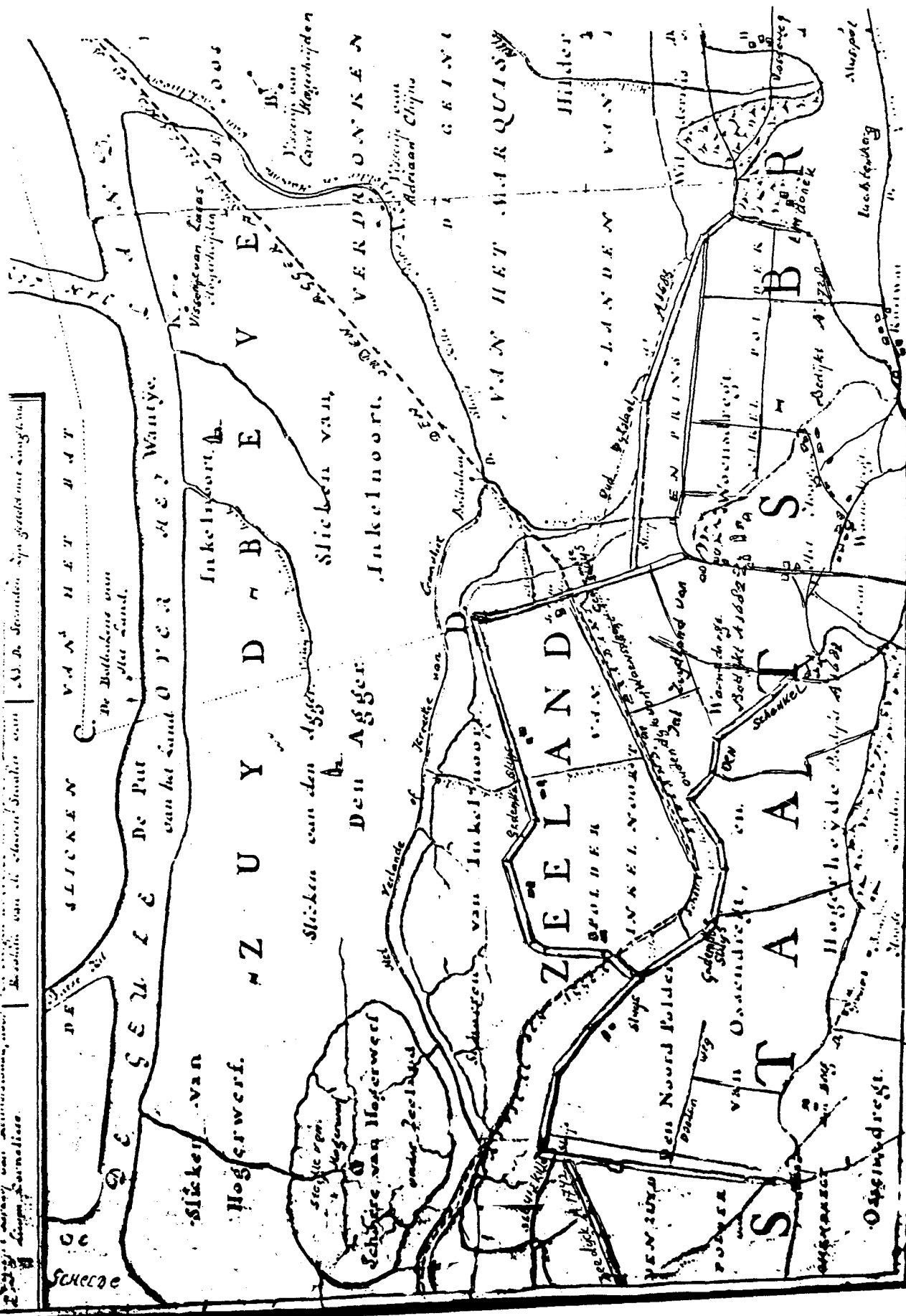
In onze artikelen over de polders in vorige Tijdingen hebben wij o.a. de Zuidpolder van Ossendrecht en de daarin gelegen boerderijen behandeld. Tijdens ons speurwerk in het A.A.R.-archief te Bergen op Zoom ontdekten wij een zeer interessante kaart uit 1667 van Nicolaes Moyses (a). Op die kaart zien we het gebied wat thans de Zuidpolder, de Nieuwe Zuidpolder, de Noordpolder en een gedeelte van de Vijdtpolder omvat.

Daarom menen wij om alsnog de laatst bekende en oudste gegevens over de boerderijen en hun bewoners te vermelden. We hebben niet alle boerderijen, die op de kaart staan, kunnen achterhalen, maar wel zes stuks met hun bewoners. Ter verduidelijking voegen wij bij de oude kaart van 1667 een nieuwere kaart van het gebied. Met een stippellijn is hierop het gebied aangegeven dat Nicolaes Moyses in kaart bracht.

Na de inpoldering in 1651 hebben de eigenaars, hoofd-ingelanden - dat waren o.a. de abdij van Sint Machiels, Cornelis van Aerssen, de Markiezin van Bergen op Zoom en de Wilhelmiëten van Huijbergen - een bijeenkomst belegd in een lokatie te Ossendrecht, genaamd "de Ketel". Aldus het resolutieboek van de Polders te Ossendrecht van 1651 tot 1669 in het gemeente-archief.

Zoals we al eerder hebben gemeld, zijn de zes boerderijen met hun bewoners rechts bovenaan op de oude kaart van 1667 vernoemd en hun bijbehorende kavels grond met een hoofdletter aangegeven. De oude Nederlandse tekst, die voor velen van ons bijna onleesbaar is, hebben wij, met de welwillende medewerking van broeder Julius uit Huijbergen, in hedendaagse letters onder de oorspron-

DE SCHEDE
 DE SLEKKE VAN DE PUT VAN HET SAND O F E R H E T W A N T J E
 S L I C K E N V A N H E T D U T
 De Bolkake van het Sand.

Ossingdreef

Deed binnen de stippellyn is ongeveer gelijk aan de kaart van 1667

Woensdrecht
(Gemeen te Hoogerheide)

Zuid-
van
Woensdrecht

Oud.
Hinkelenoortpolder

Nieuw
Hinkelenoort

Noord
polder

Cremence

Zuidpolder

Ossenrecht

Ossenrecht

Nieuwe
Zuidpolder

polder

Zuidpolder

onder Ossenrecht

Zandfort

Heijackers

De Braak

De Baan

De Geest
15.8

Calfveens
Noord

Peeberg

Aanwas

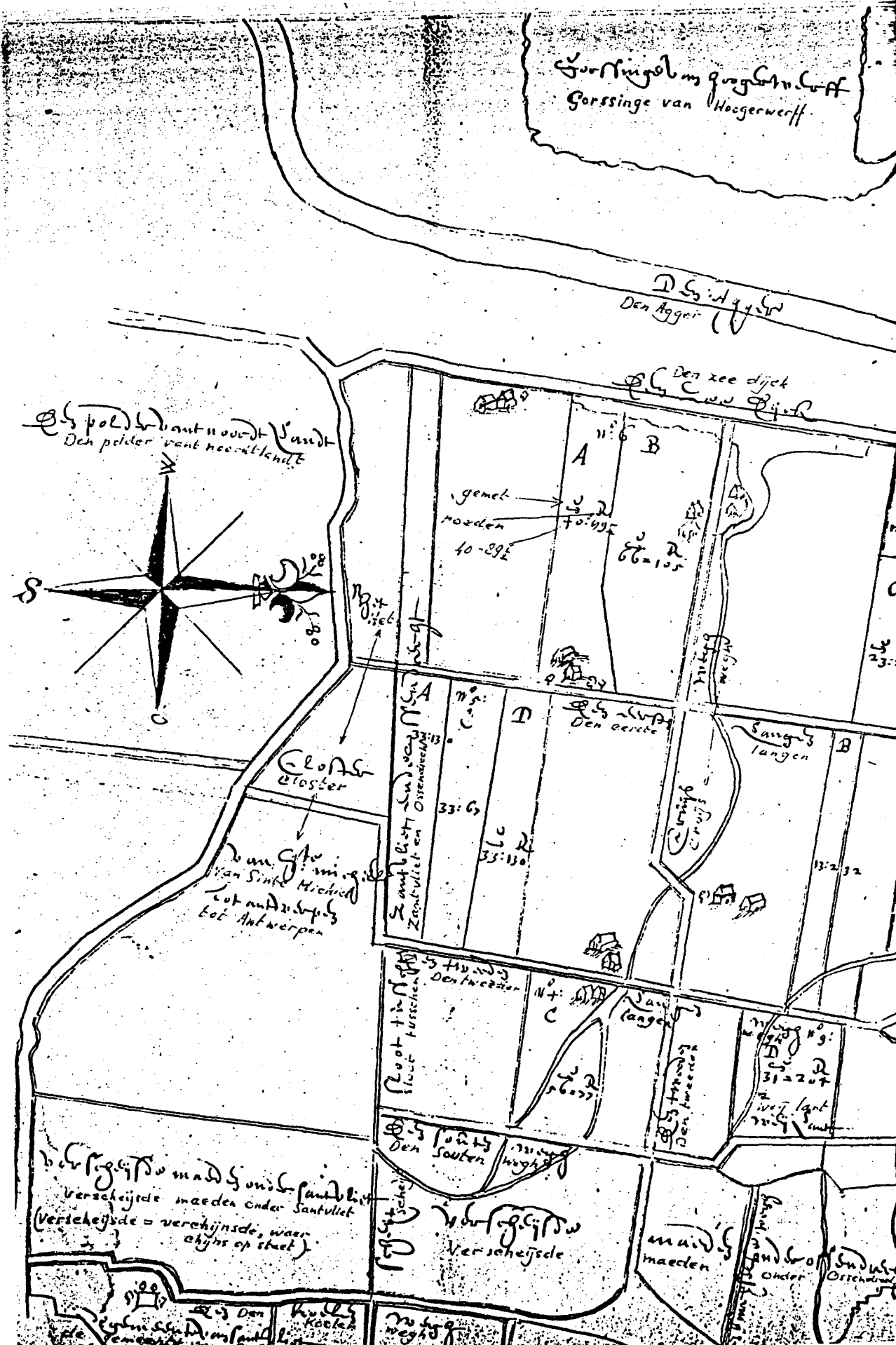
Ossenrecht
Zuiveringsinst

Leemberg

Burgersweg

Nieuwe Weg

Plattuis

Van der Vliet	groot gemels bultw	126	249	bruyck bultw	150	147
Van der Vliet	groot gemels bultw	54	161	bruyck bultw	90	37
Van Raeken	groot hemels breete	84	161	bruyck baer lant	80	gemet 37 roeden
Van Mattheussen	groot gemels bultw	115	50	bruyck bultw	113	90
Van den Driessen	groot gemels bultw	134	29	bruyck bultw	133	39
Van der Willms	groot gemels bultw	122	18	bruyck bultw	120	200
Van der Willms	groot gemels bultw	122	18	bruyck bultw	120	200
Van der Adriaans	groot gemels bultw	21	219	bruyck bultw	22	130
Van der Adriaans						
		<u>656 = 1251</u>				<u>640 = 93</u>

kelijke tekst geschreven.

A. Pieter Vincken

B. Steven Roecken

C. Jan Matheusen

D. Jochem Denissen

E. Jilles Willemsen

F. Domes Adriaenssen

Op de oude kaart ziet U ook nog de vaargeul, Sluisvliet genaamd, vanaf Ossendrecht naar de Agger. (zie: 1)

Deze uitmonding in de Agger is vermoedelijk weer verzand, want op een kaart van Hattinga uit 1784 (b) zien we dat de sluis en een boerderij zich naar het zuidwesten verplaatst hebben, wat ook - volgens de oude kaart - heel goed mogelijk was (zie: 2).

Na de doorbraak in 1685 is op het eind van de Oudendijk ook nog een sluis gekomen ter hoogte van het huidige poldergemaal "De Drie Polders" (zie: 3).

Op de oude wegen, die op de kaart van 1667 voorkomen, willen wij, als werkgroep toponymie, ook even terugkomen. Verschillende wegen hadden toen al hun naam, die ze nu nog hebben.

De huidige Oudendijk (Kaaidijk) was toen genaamd: "den eersten Cruyswegh".

Het oostelijke gedeelte van "den tweede Cruyswegh" is thans de Nieuwe Weg en is van die weg alleen overgebleven.

"Den tweede Langenwegh" is thans de Langeweg.

Van "den eersten Langenwegh" is vandaag de dag alleen de weg van de Oudendijk tot de Calfvensche weg overgebleven en heet nu Dodenweg.

De huidige Kasteelstraat, die nu doodloopt in het poldergebied, liep op de oude kaart uit 1667 richting Zandvliet en heette toen "den Soutenwegh".

De thans geheten Burgerweg is ook al een lang bestaande weg met een naam, die wij op de oude kaart nog niet heb-

ben kunnen ontcijferen.

De mooie Koeleweg wordt ook al in 1667 met name genoemd. Hetzelfde geldt ook voor de "Maeghdenberghse wegh".

Het eerste gedeelte van de huidige Calfvensche weg, met een aftakking onder aan de berg, liep op de oude kaart niet verder dan tot aan de Sluysvliet, thans Calfvensche kreek.

Hoogerheide, mei 1988.

Werkgroep Toponymie.

E. Suykerbuyk
J. v.d. Bussche
A. van Pul
P. Jacobs
C.J. van Opdorp.

Noten:

- a. Kaart van Nicolaes Moyses,
A.A.R.-archief te Bergen op Zoom. Orig. in
inv. nr. 811.
- b. Fragment van de oude kaart van de visserijen in de
verdronken landen van Zuid-Beveland en van het
Markiezaat van Bergen op Zoom door D.W.C. Hattinga,
1784.
Cat. nr. 11. A.A.R.-archief te Bergen op Zoom.

ZWARE CRIMINELEN IN DE ZUIDWESTHOEK EN HUN BERECHTING TE PUTTE 1711/1713

Door Fons A. Pijnen.

Criminaliteit is in feite zo oud als de mensheid. Een van de eerste zware vergrijpen, waarvan we uit een ver verleden hebben kennis genomen, is de moord van Kaïn op Abel. Verder onze "geëerde" aartsvader Jacob die zijn schoonvader Laban bedroog en er met diens kudde vandoor ging.

In feite is het zo doorgedaan tot op de dag dat U dit leest. En voor de toekomst valt er niet veel beters te verwachten.

Wat echter wel is veranderd is het gerechtelijk stelsel en de bestraffing der misdaden. Alerd dan ook met het relaas van het gebeurde te beginnen, lijkt het ons dienstig een en ander over de bevoegden in de rechtspraak en het hoe en waarom van de bestraffing toe te lichten.

DE RECHTSPRAAK.

Putte was tot aan de Napoleontische tijd, zoals alle dorpen (heerlijkheden) een zelfstandig rechtsgebied. Het hing af van de Heerlijkheid Bergen op Zoom, later het Markiezaat van Bergen op Zoom. Bergen op Zoom was op zijn beurt ook weer afhankelijk van een overheer, leenheer.

Elk zelfstandig rechtsgebied had gegradeerde rechten beginnend met de lagere rechtsmacht, de middelbare rechtsmacht, tot en met de hogere rechtsmacht. In het bezit van deze bevoegdheden kon men zelfstandig recht-

spreken in allerlei zaken. Iets wat opging voor bijna alle heerlijkheden in het Markiezaat, dus ook voor Putte. De rechtspraak werd uitgeoefend door de "Schepenbank", te vergelijken met onze huidige gemeenteraad.

De drossaard van het Zuidkwartier te Wouw fungeerde in zijn kwaliteit als schout van Putte en andere dorpen als aanklager in deze zaken. Deze liet zich vertegenwoordigen door een bevoegd procureur, die deze taak voor hem waarnam.

Werden de criminelen gepakt, of waren er zware vermoedens omtrent hen wegens het plegen van misdrijven, dan werden zij eveneens gegrepen en, indien er een voorradig was, in de plaatselijke gevangenis geworpen.

Intussen werden getuigen en/of benadeelden gehoord.

Die legden dan in de regel belastende verklaringen af. Hangende het verdere onderzoek, de procesgang en de berechting, werd men "geapprehendeerd" gevangen gezet, op de "Gevangenpoort" te Bergen op Zoom.

Na voldoende onderzoek vond een eerste verhoor, de "Interrogatiën", plaats omtrent hun afkomst, identiteit en eventueel beroep. Verder werden ze geconfronteerd met de afgelegde verklaringen der getuigen en de bij de "justitie" al bekende feiten. Dit alles ten overstaan van de justitie, de schepenen der betreffende heerlijkheid, inclusief de secretaris.

Over het algemeen leverde een dergelijk verhoor niet de nodige bewijzen op om tot een naar verhouding "rechtvaardige" bestraffing te komen.

De schout/drossaard vroeg dan in de persoon van de procureur om de tortuur, pijnbank, de "scherpe examinatie" geheten.

Werd deze door de plaatselijke justitie toegestaan, dan werden ze in het zicht van de pijnbank nog eens met de feiten geconfronteerd. Meestal bekenden ze dan vlot, of

ze bekenden tijdens de "lichamelijke behandeling". Zulk een afgedwongen bekentenis was echter niet geldig. Daarvoor was een bekentenis in "open lucht" nodig, "vrij van ijzers en van banden".

In regel kwam er deze wel, de martelwerktuigen waren immers nog steeds binnen handbereik. Waren de "wettige" bekentenissen verkregen, dan kwam men vanwege de schout tot de eis. Schepenen beslisten of ze hier in mee zouden gaan. Dit gebeurde vrijwel altijd, want veel deskundigheid omtrent criminele zaken kon men van een dorpsbestuur niet verwachten. Nadien werd eventueel nog het advies ingewonnen van twee "neutrale" rechtsgeleerden, die over het algemeen conform adviseerden. Vervolgens ging het vonnis in "kracht van gewijsde" en werd het in feite onherroepelijk. Per "Pronuntiatum" werden de feiten nog eens aangehaald en het vonnis bekendgemaakt.

Een gratieverzoek aan hogere instanties, resp. de Markies en in laatste instantie De Raad van Brabant in Den Haag, ingeval moord of doodslag, leverde zelden een wijziging van het vonnis op.

Na de beklaagde(n) het vonnis te hebben aangezegd, werd hem/hun ook dag en uur van de tenuitvoerlegging van het vonnis bekendgemaakt. Omreden dat de schuldigen in dit geval door de "justitie" van Putte waren veroordeeld, gebeurde dit op de "Galgenberg" te Putte.

STRAFFEN

De straffen waren in vroeger dagen niet mals. Men pleegde in feite "grove justitie". Het politie-apparaat was minuscuul en de maatschappij moest zich verdedigen tegen oplichters, dieven, baanstropers en moordenaars, die het product waren van diezelfde maatschappij.

Gevangenen, waar men het gros van de veroordeelden

kon opsluiten, waren er te weinig. Dit zou ook veel te duur geweest zijn. De meesten waren door armoede tot hun daden gekomen. Op hen vielen dus geen kosten te verhalen al werden ze daar wel toe veroordeeld. Over het algemeen bestrafte men geweldmisdrijven met geweld, moord met terechtstelling, zware overtredingen zoals diefstal, huisbreuk, verkrachting, etc. meestal met verminking.

Ingeval men het er levend afbracht en men wilde van hen af zijn, waren in feite de lichtste straffen brandmerken en/of verbanning. Het woord zegt het, "gebrandmerkt". Men had dus als veroordeelde geen kans meer in het leven. Niemand wilde, bekend met de feiten, hen nog hebben. Werd men in een dergelijk milieu geboren, of was men door armoede naar de zelfkant gedreven, dan zat men in een slop waar men nooit meer uitkwam.

In en tijdens het "Ancien Régime" loonde de misdaad van de ordinaire crimineel echt niet.

DE MISDADEN EN DE GEVOLGEN

De zaken, die zich in de Zuidwesthoek van Noord-brabant en over de grens in 1711-1713 afspeelden, zijn volgens de schrijver alleszins het vermelden waard.

De misdaden die Kees van Exaerden, alias "Kees den Schoyer", Jan Baptist de Wit, Pieter Adriaensen, Barbel de Qlercq, Barbel Cornelissen en de dochter van Barbel de Qlercq, Catharina Massou in die periode in onze contreien hebben gepleegd, waren velerlei tot zelfs verminking. Na op diverse plaatsen te zijn gesignaleerd, zijn ze omtrent de maand juli te Putte opgepakt op verdenking van vele misdaden. Na aanvankelijk te Putte te zijn opgesloten, inlichtingen omtrent hen te hebben ingewonnen en verklaringen van getuigen en/of benadeelden te hebben opgetekend, werden ze op de

Gevangenpoort te Bergen op Zoom gevangen gezet. Het bewijsmateriaal, de verkregen inlichtingen en de daarvoor reeds gemaakte kosten stapelden zich hoog op. Dit laatste gaf aanleiding om op 28 augustus 1713 een kwartiersvergadering van het (Zuid)-Westkwartier te beleggen.

De drossaard Reygersman doet kond dat op den 17e en 18e juli lestleden door de heren officieren van Halsteren en Ossendrecht onder de heerlijkheid van Putte "sijn geapprehendeert geworden drie mans ende drie vrouws-persoonen die ende opgesloten aende opgesetenen aldaer en andere jurisdictien hebben gepleegt publijcq geweld welcke volgens de resolutien en de placcaten van de Hoogmoogende Heeren der Staeten Generaal van 20 augustus 1693 en vanden 21 juni 1707 anderen ten exempel moeten worden gestraft". "Dat den groote onkosten tot Putte te komen ressorteren"

Kortom er werd voorgeslagen de gemaakte kosten en nog te maken onkosten over het hele Zuidwestkwartier om te slaan, gezien Putte deze kosten niet alleen kon dragen. Het zou nog enige jaren duren voor men hiermee uit de nesten was. De rekening werd gepresenteerd op 5 oktober 1718 à f 854,17 stuiver, executieloon inbegrepen.

Mede door toedoen van het dure opsporingswerk krijgt het proces op vrij korte tijd zijn beslag.

Op 29 juli 1713 worden de "dames" en "heren" ten overstaan van schepenen en secretaris van Putte op de Gevangenpoort aan een verhoor onderworpen.

Er werden 41 vragen geformuleerd, waarop in de meeste gevallen geen duidelijk antwoord werd gegeven, ook al werd er bij dit verhoor bijwijle de pijnbank gehanteerd. We zullen trachten een en ander zo kort mogelijk weer te geven.

"INTERROGATORIUM

Ter Requesitie van de Heer Jacob Reygersman, Drossaard van Wouw ende schout tot de Heerleijkheit Putte ten overstaan van de schepenen uit den gerechte van Putte."

"Geexamineerd worden 1 Cornelis van Exaerden, alias Kees den Schoyer, 2 Jan Baptist de Wit, 3 Pieter Adriaensen, 4 Barbel de Clercq, 5 Barbel Cornelissen, 6 Catharina Massou"

Vraag 1. Waar zijn gedetineerden geboren?

no. 1 te Ooteren (Oorderen), no. 2 te Aelst (B), no. 3 zegt het niet te weten, no. 4 te Santvliet.

Vraag 2. Waar zijn de gedetineerden opgevoed?

No. 1 te Ossendrecht, no. 2 binnen Bergen op Zoom, no. 3 ten plattelande, no. 4 elf jaren te Santvliet naderhand te Woensdrecht, Ossendrecht en binnen Bergen.

Vraag 3. Wie hunne ouders zijn geweest?

No. 1 Jan van Exaerden en zijn moeder Janneken te hebben geheten, no. 2 Vader Jan de Wit, moeder Anna Domissen, no. 4 Francis de Clercq, moeder Cathalijn Mulders, die beiden om de kost langs de deuren gingen.

Vraag 4. Wat ambacht zij geleerd hebben of wat zij gedaan hebben?

No. 1 Boerenwerk geleerd en gedaan te hebben, no. 2 het villen geleerd, no. 3 stukken geschooid en bullen verkocht, no. 4 Barbel de Clercq zegt "te hebben gaen bidden ende Lazarus te sijn geweest ende tevooren hebbende bij de boeren te hebbe gewerkt."

Vraag 5. Wat de reden is geweest dat zij zich tot kwaad en overlast hebben begeven?

No. 1 tweemaal gedeserteerd te zijn geweest en te Tholen

Schrijver: Lazarus is niet dronken-zijn, maar onder de zweren staan:
"Hij is als een Lazarus".

bij Willem van Noort "Boerenwerck te hebben verrigt", no. 2 en 3 zeggen het niet te weten, no. 4 zegt zich niet tot kwaaddoen te hebben begeven, no. 1 "Deur arre-moede tot Quat te zijn gecoomen."

Vraag 6. Wie hen daartoe verleid hebben en aanleiding hebben gegeven?

No. 1 zijn broer Antoon van Exaerden die hem ook aange-zet heeft te deserteren, no. 2 en 3 geven geen nadere verklaring.

Vraag 7. Waar zij samen vergaderden of bijeen kwamen?

No. 1 zegt nooit met kwaaddoeners te hebben gelopen, no. 2 en 3 verklaren als no. 1. No. 1 zegt voor de 2e keer: "Bij de Cattenborgh 'tAntwerpen gecomen te zijn int huys Constapelshuys".

Voor de 3e keer bij de pijnbank gehoord heeft zonder pijn verklaard dat Barbel de Clercq een maand voor haar arrestatie is gekomen bij een metselaarsvrouw zeven à acht huizen in de straat bij de Ossemarkt in Antwerpen, daarna veertien dagen aldaar met Barbel te hebben gewacht. Daarna is zijn huisvrouw uit het land van Waes gekomen en toen heeft vernomen van Jan de Wit en Pieter Adri-aensen.

Vraag 8. Wie hun medehelpers of companen waren, waar-mede ze de hoeven op de "Cou heij" onder Putte beroofden?

No. 1 weet van niets, no. 2 en 3 zijn eveneens van niets op de hoogte. No. 1 Nader aan de tand gevoeld herinnert hij zich nu met zijn broer Antoon aldaar te hebben inge-broken "Ende met geweld te hebbe gerooft hebbende ider eene snaphaen in de hand".

Vraag 9. Of Antoon van Exaerden ook niet een van de com-panen was?

No. 1 Neen, no. 2 en 3 zijn weer onnozel en weten van niets. No. 1 voor de 2e keer "segt van ja".

Vraag 10. Waar hun medehelpers vandaan zijn, zich meestal ophouden en waar ze elkaar terug vinden wanneer ze verjaagd zijn?

No. 1, 2 en 3 weten wéér van niets. No. 1 Kees, naar de pijnbank geleid zijnde, vindt zijn geheugen terug! Hij zegt dat De Wit en Adriaensen bij hem zijn gekomen veertien dagen voor zijn arrestatie binnen Antwerpen en dat zij samen getracht hebben op den Ertbrand (Putte) in een huis in te breken wat niet lukte. Ze zijn daarop naar een ander huis gegaan in dezelfde straat en hebben daar met de spil van een kruiwagen stenen uitgebroken om in de kelder te komen. Zonder pijn van banden herhaalde hij zijn verklaring.

Vraag 11. Waar zij hun gestolen goed verborgen, waar zij het verkochten of deden verkopen en door wie?

No. 1 Kees, weet het weer niet, no. 2 en 3 zijn even vergeetachtig als Van Exaerden. Van Exaerden, nog eens aan de tand gevoeld, zegt: "Het gestolene goet van Jan Adriaensen in de Lombaert tot Antwerpen geset te zijn door ene Mari soldate vrouw van 't regiment van Plettenburgh woonende ofgewoont hebbende op 't Oosterhuys aldaer. Bestaende het gestolene goet, in twee mansrocken, eene mantel, twee rocken van de vrouw en een stuckjen lijnwaet, etc."

Vraag 12. Wie hun aanhouders (helers) zijn geweest, waar die wonen, hoe die heten, en wat voor vervoer ze hadden?

No. 1 en 2, Kees van Exaerden en Jan de Wit zijn het noorden weer kwijtgeraakt en weten nergens van, no. 3, Pieter Adriaensen zegt geen aanhouders gehad te hebben.

Vraag 13. Of hij, Kees van Exaerden op de 3e april 1.1. het huis van de "buytenmulder van Santvliet" niet heeft helpen beroven?

No. 1, Kees, zegt van neen. Opnieuw gehoord zegt hij deze

vraag te affirmeren.

Vraag 14. Hoe sterk in getal zijn helpers waren?

No. 1, Kees van Exaerden komt weer van "Etten", hij weet hoegenaamd van niets. Nader gehoord, zegt hij van vijf waaronder drie genoemd onder vraag no. 5. Verder hijzelf en zijn broer Antonius.

Vraag 15. Hoe de helpers genaamd zijn?

No. 1 kan hier niet op antwoorden. In 2e termijn zegt hij hetzelfde als bij vraag 14.

Vraag 16. Waar zij hun woning of bijeenkomsten hebben?

No. 1 zegt te Antwerpen gewoond te hebben op de "Cattenbergh", in laatst van de voorgaande winter aldaar in het "Lepelstraatje" en daarna in het "Land van Waes". Kees zegt voornamelijk bij "Jaco" te zijn bijeengekomen, meestal wonend in "Het Lammeken" te Berchem. Hij heeft van zijn maten horen zeggen dat Jaco wel vijfentwintig jaar met dieven heeft aangehouden.

Vraag 17. Deze is zonder enig belang (A.P.)

Vraag 18. Of zijn broer Antonie het huis van de mulder heeft helpen beroven, waar deze woont en waar deze zich gemeenlijk ophoudt, en of hij geen andere metgezellen meer heeft?

No. 1 zegt dat zijn broer vorige winter enige tijd bij hem is geweest doch niet weet waar hij tegenwoordig is. Nader gehoord zegt hij opnieuw niet te weten waar hij is.

Vraag 19. Waar ze het gestolen goed van de mulder van Zandvliet hebben gebracht en wat ze er mee hebben gedaan?

Kees van Exaerden is het spoor weer kwijt. Bij nader verhoor : dat de goederen bij "Jaco" zijn gebracht, het geld te hebben gedeeld, waarvan hij drie "pattacons" zegt te hebben genoten.

Vraag 20. Of zij het goed van de mulder niet hebben

gebracht binnen Berchem ten huize van Jacob Elens, dito Jaco genaamd, in "Het Lammeken", zijnde een herberg? No. 1, Kees, zegt bij Jaco vijf of zesmaal te hebben gedronken, doch verder niets te weten. Nadien zegt hij zich met deze vraag te affirmeren.

Vraag 21. Of deze Jaco niet hun aanhouder is, wie hun andere aanhouders zijn, en of Jaco niet hun diefjesmaat is?

Kees weet in eerste instantie weer helemaal nergens van. Een tweede maal gevraagd zegt hij, dat Jaco inderdaad hun heler is.

Vraag 22. Of ze het gestolen lijnwaad van de mulder van Zandvliet niet hebben laten wassen en veranderen en onder elkaar doen delen ten huize van Jaco?

Kees zegt in twee termijnen hier helemaal niet mee bekend te zijn.

Vraag 23. Of de vrouw van Kees van Exaerden dit lijnwaad ten huize van Jaco heeft helpen wassen, etc.?

Van Exaerde zegt twee keer achter elkaar: "Neen!"

Vraag 24. Of Ferdinand Nicolaes du Bois, kleermaker en woonachtig binnen Antwerpen in de Lepelstraat en Jan Escadron, passementwerker, wonende ter hoogte van de Vrijdagmarkt niet de aanhouders of companen van de gevangenen zijn?

No. 1, Kornelis heeft van deze namen nooit gehoord. Andermaal gehoord blijft hij hierbij.

Vraag 25. Of hij, Kees van Exaerden, en zijn broer Antonie samen met vrouw en kinderen te Antwerpen hebben gewoond omtrent de "Capucijnen"?

Kees is weer lijdende aan geheugenverlies en ontkent.

Vraag 26. Of daar ook niet met zijn vrouw heeft gewoond een zekere Aert van Paal uit Capellen?

No. 1, Kees, antwoordt twee keer hem niet te kennen.

Vraag 27. Of deze Aert van Paal niet zijn compaan was of medegezel bij zijn roverijen?

Kees is er weer onbekend mee.

Vraag 28. Waarom Kees de Schooier zijn broer Antonie en ook Aert van Paal met hun vrouwen de stad Antwerpen verlaten hebben, zo gauw als genoemde personen: "Jaco", Ferdinand du Bois en Jan Escadron in de herberg "Het Lammeken" van Jaco door de Rode Roede van Berchem gevangen genomen zijn?

No.1, Kees, verklaart het niet te weten, hij was toen niet te Antwerpen.

Vraag 29. Waar hij, Kees, het paar zilveren schoengespen vandaan had, die hij heeft gedragen, of laten dragen naar Antwerpen in de Bergh of anders genaamd de Lombaard, waarvan het Lombaardbriefje is gevonden in het huis waaruit hij is gevlucht?

No. 1 "De Schoyer", antwoordt tweemaal nergens van af te weten.

Vraag 30. Of hij, Kees, de genoemde zilveren gespen niet heeft gestolen of helpen stelen in het huis van de schout van Hinkelenoord?

Het antwoord is tweemaal ontkennend.

Vraag 31. Of zij, gevangenen, ongeveer twee jaar geleden geweest zijn in de Borgvlietse Dreef, hun gezicht met velour bedekt hebben om niet herkend te worden in deze dreef, waar Leendert Hectors en zijn vrouw herberg hielden, ingebroken hebben, deze met touwen te hebben gebonden en alles hebben gestolen?

De verdachten 1, 2 en 3 zijn weer onnozel. No. 1 antwoordt ook een tweede maal van niets te weten.

Vraag 32 is zeer uitgebreid als ook de antwoorden. Deze leveren we daarom over in de originele schrijfwijze:

"Waaromme en tot wat eijnde sij gedetineerdens voor hare apprehensie (gevangenneming) bij een huijsman woonende onder Ossendregt boter gestoolen hebben, hoe de voorseijden huijsman genaemt is, en op wat plaetsen sij de voorseijden boter gebragt hebbe?"

De no. 1, 2 en 3 weten natuurlijk weer van niets. Kees antwoordt ook een volgende maal negatief. Kees, voor de 3e keer bij de pijnbank ondervraagd "heeft sonder pijn bekent dat hij bij Pieter Kersschot heeft gestolen agtien stucken boter ten dien eijnde is gebroocken door de leeme muur vant huijs. Hebbende den gedetineerde Adriaensen mede daaraen helpen breecken. Staende hij, de gevangene Jan de Wit op schiltwagt staende na sij de boter uijt het huijs te hebbe genomen ende aan Jan de Wit te hebbe gegeven, die dieselve in eene groene reijs sak stak." Nogmaals gehoord, vertelde Kees hetzelfde verhaal.

Vraag 33. Hoe lang zij, gevangenen, in die tijd in de schuur van Adriaen Peer Dielen wonende onder Putte verblijf hebben gehouden?

No. 1, Kees, zegt daags voor zijn gevangenneming 's namiddags om 4 uur in het huis van Adriaen Peer Dielen te zijn gekomen met zijn huisvrouw. No. 2, De Wit, zegt daags tevoren bij zonsondergang te zijn gekomen. No. 3, Adriaensen, deelt mee een of twee dagen voor zijn gevangenneming aldaar te zijn gekomen. Kees, voor de tweede maal gehoord, blijft bij zijn verklaring.

Vraag 34. Deze halen we weer origineel aan: "Off sij gedetineerdens in de maand van Januarij van den jare 17 elf op de hoeve de Vogelkoy (De Kooij) onder Woensdrecht niet geweest sijn in het geseltschap van eenige misdadigers de welcke binne dese stadt (Bergen op Zoom) door den crijgsraade met den doot sijn gestraft?"

No. 1, Kees, weet hier niet van en zegt als soldaat te "sijn gecommandeert om de executien bij te wonen."

No. 2 en 3 weten weer van niets en Kees blijft bij zijn eerste verklaring.

Vraag 35. Waar hij, Kees, de koe die hij een jaar geleden gestolen heeft, gelaten heeft, van wie deze is en aan wie hij die verkocht heeft?

Een eerste maal aan de tand gevoeld is hij zijn geheugen weer kwijt. Bij de volgende ondervraging zegt hij die in Gastel uit de wei gehaald te hebben en aan Thieleman Schoors te hebben verkocht voor f 27,--.

Vraag 36. Waar Kees het paard van wijlen Pieter van de Heuvel (Pieter was een landbouwer in Hinkelenoord) gelaten heeft en aan wie verkocht?

De vraag blijft onbeantwoord. Nogmaals gesteld zegt Kees van niets te weten. Ten derde male zegt hij, dat hij het paard uit de wei heeft gestolen, naar Gent heeft gebracht en met een man in een herberg accord heeft gemaakt voor f 40,--.

Vraag 37. Of zij niet in juni 1713 in de nacht van zondag op maandag hebben ingebroken bij de Heer van Westkercken te Ossendrecht en al de kleren hebben meegenomen, en wie wel hun maten waren?

Kees antwoordt dat de zaak hem vreemd is.

Vraag 38. Of zij niet in oktober 1712 zijn ingebroken in het huis van de Heer predikant van Essen te Ossendrecht, wat zij daaruit hebben meegenomen en wie in hun gezelschap was?

Kees zegt dit geval niet te kennen.

Vraag 39. Of hij, eerste gedetineerde, "niet en kent een kerel, genaemt Swarte Piet, hebbende een snede over zijn aangesigt, sijnde gedeserteert vant Regiment van den Heere Brigadier de Chavonnes uyt de compgn. van den Heer Capt. Langenberge de welcke sig onthoudt omtrent den Oudenbosch en off denselven met hem noyt eenige delichte heeft begaen?"

Kees zegt Zwarte Piet niet te kennen maar wel gehoord te hebben dat deze met gauwdieven heeft gelopen. Nogmaals ondervraagd deelt hij mede, dat hij in gezelschap van Jan de Wit en Pieter Adriaensen van Antwerpen kwam. De Wit zei: "laet ons naar Swarte Piet in Oudenbosch gaen, die weet goede hoeven daer is buyt te maeken."

Vraag 40. Of zij op 16 januari 1713 's avonds omtrent zeven uur niet zijn geweest bij de schout van Hinkelnoord met pistolen in de hand met geweld zijn binnengevallen, de bewoners in de kelder hebben gedreven, goud en zilver hebben gestolen, bestaande uit ringen, lepels, etc.? Kees weet voor de zoveelste maal van niets.

4le en laatste vraag. "Oft gij, gedetineerde in desen jaere bij Paulus Dirckse van der Wegen, lantman, woonende op de Kragge niet en is ingebroken in sijne hujsinge ende Paulus door sijnen broeder (Antonie) handen en voeten gebonden en in den kelder geduwd en naderhandt hij Paulus uyt den kelder comende niet en heeft geschoten met een pistool en wie bij hemme meer is geweest?"

"Den gedetineerde (Kees) na alvorens hierover gepijnigt sijnde heeft verclaert daer ten huijse te zijn geweest, benevens sijn broeder ende door de deure te sijn ingecomen hebbende nevens Paulus, sijnen broeder, de knegt, en de kinderen in den kelder gedreven en haer handen ende voeten gebonden verclaert mede dat hij met zijn gemelten broeder (Antonie) Paulus Dirckse met een pistool in den borst geschooten heeft. Den gedetineerde bujten pijn van banden en van boeyen gehooft sijnde, heeft het boevenstaende ontkent."

Hiermee sloot het verhoor op de Gevangenpoort te Bergen op Zoom op 29 aug. 1713. Als verdachte tekende Cornelis van Exaerden, die niet kon schrijven, met een "hantmerck". Namens de justitie van Putte tekenden J. Poelman, Cornelis de Moor, Joos Cleren en de secretaris Lambertus van de Moer.

Geselwerktuig, getekend door Fons Pijnen.

De Scherprechter. Illustratie L. Kleijne, St.-Oedenrode.

Zo te merken waren de verdachten niet aan hun proefstuk toe. Vooral Kees de Schoyer komt eruit als een misdadiger van formaat. De vrouwen zijn ternauwernood of niet in dit verhoor aan "bod" gekomen. Zij waren ook niet de ergste "kwaaddoeners". Alhoewel er wel bekentenissen zijn losgekomen, was dit toch niet genoeg om een "degelijk" vonnis te eisen. De zaak spitste zich voornamelijk toe op Kees van Exaerden. Hij kwam dan ook als eerste in aanmerking voor de "Scherpe Examinatie" vooraf. Hierbij zouden nog andere wandaden aan het licht komen. De Wit en Adriaensen zouden dit nader verhoor ook ondergaan. De verdachten zaten in het net en zouden er, op Barbel Cornelissen na, niet meer uit komen.

In een ongedateerd stuk, vrij zeker van 30 juli 1713, dus de dag nadien, stelt Broekhuijsen, als procureur van de drossaard Jacob Reijgersman vast, wat o.a. ondermeer Kees van Exaerden zijn grofste misdaden zijn.

-Dat deze op 31 oktober 1712 is gekomen op de hoeve de "Cauw Heij" van Jan Adriaensen onder Putte met andere misdadig daar zijn ingevallen en Jan Adriaensen en zijn vrouw Catharina Adriaensen Hendrickse de handen op de rug heeft gebonden. De zilveren knopen uit Jan zijn hemd heeft gesneden en met een mes het zilveren ijzer van haar hoofd heeft gerukt. Dit zonder acht te slaan op hun protesten. Allen, die in huis waren, hebben ze in de kelder gesloten. Behalve de meid die is kunnen ontkomen. Daarop alle goederen van Jan Adriaensen en zijn vrouw Catharina hebben geroofd en meegenomen. Aldus volgens de verklaring die beide echtgenoten hierover hebben afgelegd. Hierbij hebben ze de touwen, waarmede ze gebonden waren, overlegd.

Dat hij op 3 april l.l. met andere straatschenders in de nacht in het huis van Mathijs Mertens, mulder op den "Buytenmolen van de Stadt van Santvliet", is ingebroken en hen in de slaap heeft overvallen met een mes en pistool

in de hand. Hij heeft hen, met de dood bedreigend, in de kelder opgesloten en aan handen en voeten gebonden. Daarop heeft hij een groot vuur aangemaakt, de vrouw met haar klein kind daar voorgelegd en gedreigd de voeten te zullen branden, wanneer zij geen aanwijzing zou geven waar het geld zat. Verdachte heeft daarop alle kasten en kisten opengebrouwen. en daaruit genomen de som van $\pm f$ 180,- "mitsgaders twee silveren lepels en forcetten, twee diamanten ringen met eene trouwrinck beneffens twee gouden ringe, getrockken uijt de oren van de vrouw. Een mes met een silveren hegt, twee paer silveren schoengespen endevoorts alle de klederen en lijnwaat ende alles wat eenigszins vervoerbaer was, alles te saemen minstens seshondert guldens."

Verder dreigende het huis en de molen in brand te zullen steken indien zij alarm maakten, daarbij bulderend dat hij alleen kwam "om gelt ende goet en 's menschen vleesch en bloet" aldus de beëdigde verklaringen van Mathijs Mertens en zijn vrouw Anna Geerts van der Poel.

Dat Kees van Exaerden, door schepen van Putte hierover is geëxamineerd, blijft ontkennen.

Verzoekt de procureur Broeckhuijsen dat Kees van Exaerden "sal worden gelegd te scherpe examinatie ende ter bancke vóór verdere procedures". Aldus de ingekorte versie van het verzoek van de procureur.

Dit verzoek aan de justitie van Putte wordt vrij natuurlijk ingewilligd, nadat zijn misdaden nog eens zijn gememoreerd.

Op 29 augustus 1713 horen we meer van deze zaak. De scherpe examinatie heeft inmiddels plaats gevonden en daarna is alles nog eens opgesomd en kwam men tot de eis.

De inbraak op de "Cauw Heij" bij Jan Adriaensen, de inbraak bij de mulder van Zandvliet. Verder de inbraak bij Paulus Dirckse van de Wegen met zijn broeder Anthony, waarbij

Paulus, de meid, de knecht en de kinderen in de kelder werden gesloten waar Kees van Exaerden zelf Paulus van de Wegen met een pistool in de linkerzijde en de rechterborst heeft geschoten en hem met een mes verscheidene zware steken heeft toegebracht. Dat hij voorts Aert Antonissen, de knecht van Paulus van de Wegen, met een steek in de borst heeft verwond. Terwijl hij bij zijn vertrek een bewijsstuk, namelijk het pistool met een kogel erin, heeft achtergelaten. De inbraak bij Pieter Kersschot, het stelen van de koe, het paard uit de wei gestolen bij Van den Heuvel. Kortom alles wat hij gedaan heeft, of misschien toch niet alles, is door hem op de pijnbank toegegeven. Nadien heeft hij dit "vrijwillig" herhaald. Hiermede was Kees van Exaerden, alias Kees den Schoyer, een verloren man. In hetzelfde stuk komt men tot de eis die men aldus formuleerde:

"mitsgaders de openbare Confessie van den geapprehendeerde buijten pijn van banden en van boeyen in presentie van schepenen en secretaris van dese Heerlijckheit van Putte op den 29 augusty hier annex sub 1, 2, 3 en 4 geproduceert ende gemerckt dat alle soodanige en de menigvuldige gequalificeerde dieverijen, moetwil, straatschenderijen, hujsbraeck, geweld, overlust, sware quetsinge met schietgeweer end Barbarische wreedheit met dreijgementen van te moorden op onteijdighe uren in het midden van de nacht gedaen, aan luijden in haer hujs en woningen die altoos als de veijligste schuilplaats zij van ider behoorden te worden gereverendeert, in een landt van justitie niet en tolerabel zijnde, anderen ten exempelp naar de wetten en placcaten van den lande ten rigoureuster te werden gestrafft, in den voors. Broeckhuijze, nove quo supra Contenderende, concludeert dat den geapprehenderende uitcragte en reformite van de placcaten van de Hoogmogend Heren der Staeten Generaal en dat is den 20 October 1693 en den 31 Januarij 1695 ende den 6 januarij 1707 bije een

definitieff vonnisse gecondomneert zal worden ter plaatse waer men gewoon is justitie te doen. Ende dat aldaer sijn rechterhandt waermede hij de grauwelijke feijten heeft gedaen sal werden afgekapt, ende sulks voortgegaan sijnde. met de koorde gestraft dat er de dood na volge met confiscatie van alle sijn goederen endevoorts gecondemneert in de kosten en misen van de justitie."

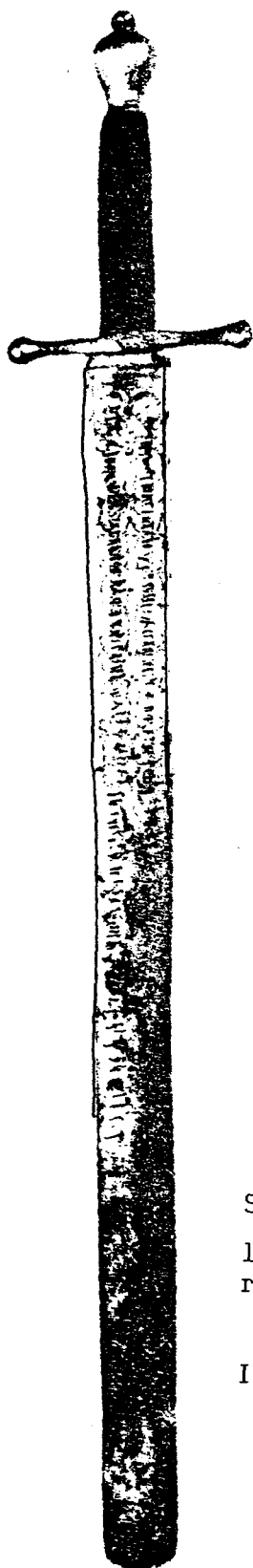
Dit laatste was in feite een dode letter. Bij de verdachten/veroordeelden viel niets te halen. Zoals geweten zat het hele kwartier na enkele jaren nog met "de gebakken peren" van de proceskosten.

Dit was de overlevering van zijn misdaden en het gevraagde vonnis wat Broekhuijsen namens Jacob Reijgersman als aanklager en schout van Putte eiste.

Ook de anderen, op Barbel Cornelissen na, werden zoals gezegd veroordeeld. Al werden Barbel de Clercq en haar dochter, Catharina Massou, niet aan de scherpe examinatie onderworpen, uit hun vonnis blijkt, dat zij meer gezien werden als helpsters en aanstichters met een verleden.

Volgens de stukken moet de scherpe examinatie van Pieter Adriaensen 1 september 1713 plaats gevonden hebben. Die van Jan Baptist de Wit waarschijnlijk omtrent dezelfde tijd. Het dossier omtrent de procesvoering is namelijk niet helemaal compleet. Deze zaak is de eerste die in het rechterlijk archief van Putte aanwezig is. Mogelijk is niet alles goed bij elkaar gekomen of zijn er stukken zoek geraakt, doch er is genoeg om het verloop te kunnen volgen. Terwijl onbelangrijke stukken niet zijn aangewend.

Op de 6e september 1713 werd tegen de verdachten vonnis gewezen. De aanhef bij de vonniswijzing was bij ieder van de verdachten dezelfde met de vermelding van de naam van de verdachte.

Scherprechtterszwaarden:

links: van Johannes Jacobus Kleijne.
rechts: van David Hendrik Kleijne en
opvolgers tot 1870.

Illustratie: L. Kleijne, St.-Oedenrode.

"Criminele Rolle gehouden de 6e September 1713.

De Heer Jacobus Reijgersman Drossaert van Wouw, etc.
etc. ende Schoutet der der Heerleijheijt van Putte
Nomine officii

Contra geapprehendeerde "

Bij voorname besluiten werd de schepenbank van Putte vanwege haar geringheid in getal met twee schepenen uit de schepenbank van Woensdrecht aangevuld. Dit gebeurde ook in deze.

De vonniswijzing(= Pronuntiatum)zullen we van ieder in verkorte vorm weergeven.

Cornelis van Exaerde, alias Kees de Schoyer.

Hij werd conform de eis veroordeeld en op de geëiste wijze ter dood gebracht.

Jan Baptist de Wit.

"geboortig van Aelst, gesien mede de attestatie ende interrogatorium bij den Her Apprehendant daer nevens opgevolgd confessie van den geapprehendeerde buijten pijn van banden en van boeijen beij hem onderteijkent en specia-leijk de placcate van de Hoogmogende Heren, etc. etc. Op alles gelet ende geconsidereert 't gene tegen deze te considereren stonde, etc. schepenen recht doende ad-judiceren de Heer apprehendant sijn crimineel recht en aenspracken, condomneren diengevolge de geapprehendeerde over sijn begaene dieverijen, moetwil, straetschenderijen, violeringhe van 's Heeren wegen, huijsbraek, geweld, ende overlust in den nagt op ontijdige uren omme gebracht te worden ter plaetse alwaer men gewoon is justitie te doen ende aldaer anderen ten exempel met de koorden te worden gestraft dat er de doot na volge. Confisceren al zijn goederen ten behoeve van Haare Hoogheijt de Princesse van Auvergne."

Verder werd hij ook veroordeeld in de kosten, maar van een kikker plukt men geen veren. J.B. de Wit werd dus dood-gegeseld.

Pieter Adriaensen.

"Geboortig van Eeckeren, geapprehendeerde gesien de interrogatorium bij den Heer Apprehendant daar nevens overlegt confessien van de geapprenhendeerde, buijten pijn van banden en van boeijen bij hem onderteijkt ende specialeijk van de hoogmogende Heren, etc. etc. Op alles gelet ende geconsidereert hetgeen tegen deze te considereren stonde, etc. schepenen recht doende adjudiceren den Heer apprehendant zijn crimineel recht en aanspraeken condomneren diengevolge denselve over sijne begane huijsbraeken, dieverijen, moetwil ende straetschenderijen, violeringhe van 's Heeren wegen, geweld en de overlast in den nagt op ontijdige uren omme gebragt te worden ter plaetse waer men gewoon is justitie te doen, ende aldaer ander ten exempal met de coorde gestraft dat er de doot na volge, confisceren, et.,etc., etc."

Ook het leven van Pieter Adriaensen eindigde na marteling op de Galgenberg te Putte.

Barbel de Clercq.

"Geapprehendeerde gesien de document overlegt op alles gelet ende geconsidereert 't gene dese te considereren stonde ende enigsints hadde kunne ofte mogte moveren schepenen recht doende codomneren de geapprehendeerde over dat sij haer in geseltschap heeft begeeven van Cornelis van Exaerde alias Kees de Schoyer, Jan Baptist de Wit en Pieter Adriaensen, welcke over hare begaene misdaden andere ten exempal heden ter doot sullen worden gebracht sij (Barbel) aldaer gestelt te werden om de te doene justitie te aanschouwe endevoorts gebannen uijt

uijt dese Heerlijckheijt, de stadt en de Marquisaet van Bergen op ten Zoom mitsgaders de Heelijckheijt van Borgvliet voor den teijt van twintig jaeren sonder daer inne te mogen komen oppéne van swaerder straffe Condomneren de geapprehendeerde in de costen ten desen gevallen."

Barbel kwam er ~~in~~ in feite nogal goedkoop van af zonder marteling en zonder brandmerken. Dat ze de tenuitvoering van de doodvonnissen bij moest wonen was in die dagen, toen het er vrij ruw aan toeging, geen schokkende gebeurtenis.

Catharina Massou.

"Geapprehendeerde gesien mede de documenten daer nevens overlegt, op alles gelet ende geconsidereert hetgeen ten dese te considereren stonde ende inigsins hadde kunnen ofte mogen moveren schepenen regt doende Condomneren de geapprehendeerde over dat sij haer in geseltschap heeft begeven van Cornelis van Exaerde, alias Kees den Schoyer, Jan Baptist de Wit ende Pieter Adriaensen. welcke over haar begane misdaden anderen ten exempel heden door de justitie ter doodt sullen worden gebragt, sij (Catharina) aldaer gestelt sal werden om de te doene justitie aen te schouwen, endevoorts gebannen uijt deze Heerlijckheijdt, de stadt van Bergen op ten Zoom mitsgaders de heerlijckheijt van Borgvlietvoor den tijt van tien jaren sonder daer inne te mogen comen op péne van swaerder straffe en codomneren denselve in de costen ten desen gevallen actium et pronuntiatum desen sesden september seventienhondert dertien."

Veel tijd om over hun ten einde lopend misdadig leven na te denken, hebben de ter dood veroordeelden niet gehad. Dezelfde dag vond de terechtstelling van Kees van Exaerden, Jan Baptist de Wit te Putte dus nog plaats na daar

tevooren, onder bewaking van dertig soldaten naar toe te zijn vervoerd.

De tegenwoordige mens zal waarschijnlijk denken dat iedereen, buiten de veroordeelden, onder de indruk was van een dergelijke terechtstelling. Het tegendeel is waar! Het gold als een echte openbare gebeurtenis, die men als het enigszins kon, niet wilde missen. Het moet die zesde september van het jaar 1713 overdruk geweest zijn op de zandwegen naar Putte. Van heinde en verre moesten ze gekomen zijn om maar niets van het "schouwspel" op de Galgenberg te Putte te missen. Intens moeten ze genoten hebben toen de veroordeelden jammerden en schreeuwden, terwijl de beul, met de kap over het hoofd, zijn luguber handwerk uitvoerde.

BESLUIT

Zoals al gemeld bedreef men grove justitie in een grove maatschappij. De gewone man was er doodarm en op gezette tijden werd hij getroffen door besmettelijke ziekten. Wanneer er legerstroepen in de buurt waren, werd men uitgeschud tot op het bot.

Op het platteland, met een zeer verspreide bevolking, was het nog het gevaarlijkste. Na zonsondergang waagde zich geen fatsoenlijk mens nog buiten. Baanstroopers en gauwdieven maakten de streek onveilig. Op de afgelegen hoeven lag in menige slaapstede het pistool onder het hoofdkussen om een overval af te weren. De meesten liepen met een mes op zak om zich in geval van nood te kunnen verdedigen. Was er een vechtpartij gaande, men bemoeide zich er niet mee. Die "echte oude" tijd was geen goede tijd. Het was: ieder voor zich en God voor ons allen.

Daarom konden lieden als Kees de Schoyer langs de onverlichte zandwegen op afgelegen hoeven en huizen in de

nacht hun slag slaan.

Waren dit soort lieden grote misdadigers? Zeker niet groter dan nu!

Naast de moordenaar, de verkrachter, de drughandelaar, enz. bloeit nu ook de misdaad met de witte boord, b.v. een corrupte bankdirecteur, een knoeiende bedrijfsleider, en hooggeplaatste personen die op grote schaal belasting ontduiken en clandestiene milieuvervuilers komen toch wel eens voor.

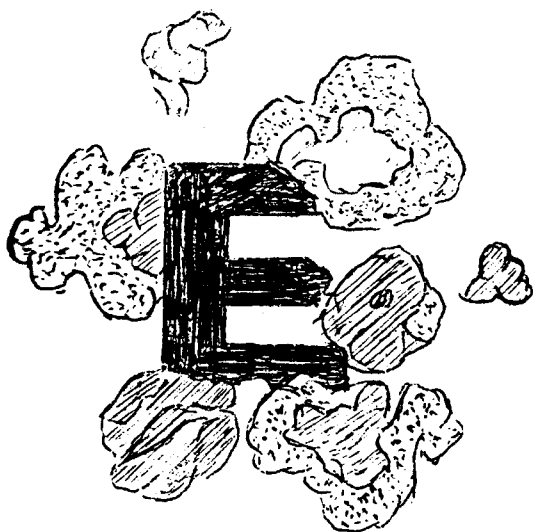
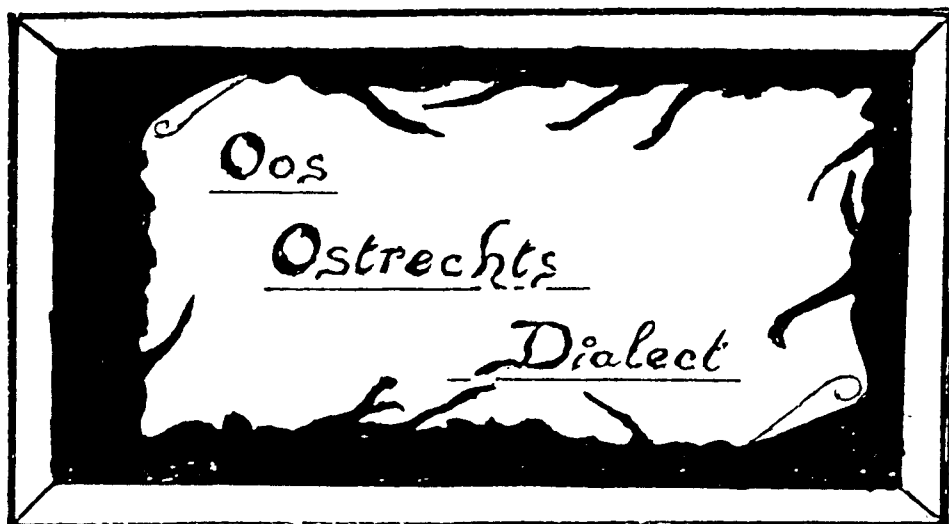
In tegenstelling tot de lieden als Kees van Exaerde worden de heren met de zijden sokken van nu, heel wat coulanter aangepakt. Eén ding is gelijk gebleven, het recht. Het recht moet zijn loop hebben, zegt men, maar die loop is nu, evenals vroeger, ook wel eens krom!

Hoogerheide, juni 1988

De gebezigde documentatie is deels geraadpleegd in het Rijksarchief te 's hertogenbosch, deels in het archief van de archiefdienst Nassau-Brabant, waar het rechterlijk oud-archief van Putte zich thans bevindt. Het is echter nog onvoldoende gesepareerd en in enkele bundels vervat, zodat het bezigen van voetnoten vrijwel onmogelijk is.

DOCUMENTATIE

Het betreft de inventarisnos 2 en 5 resp. de "Criminele Rolle 1713 - 1799" en "Stukken betreffende de civiele en criminele processen 17e . 19e eeuw".
Het geheel van 53 folio.

*Eendracht maakt
macht,
Tweeendracht breekt
kracht!*

- Effē : even, 'n korte tijd.
B.v. "Effe" wachten.
- effekes : eventjes, heel even.
Ook: "efkes", "ifkes" en "evekes".
B.v. "Gao-d-ies ifkes oep zaj": Ga eens eventjes op zij.
- effenaf : In de uitdrukking : 't Is "effenaf" helemaal fout: Praat er niet over, er is niets tegen in te brengen, 't is fout.
- eggel : (ook "echel")

In de uitdrukking: Drinken als een "eggel": Flink drinken.
Het woord is waarschijnlijk afgeleid van "eggelsteirt".

- eggelsteirt : (ook "echelsteirt ")
windhoos, kleine tornado.
Soms "groeit" er tijdens een onweer aan de onderzijde van de bui een lange donkere slurf omlaag. Als die vlak boven het aardoppervlak komt, zuigt deze slurf alles (water, grond, daken, enz.) met een vernietigende kracht omhoog. Ook omdat ze zoveel schade kunnen aanrichten worden ze door de mensen zeer gevreesd.
Op 26 juni 1967 trok zo'n windhoos over Chaam (in Noord-Brabant) en Oostmalle (in België) en verwoestte gebouwen en bossen.
De dagen daarna kwam men met emmers collecteren bij de automobilisten, die met honderden in een lange file de vreselijke toestand kwamen bezichtigen.
- ei : De (korte) "ei" werd in ons dorp altijd uitgesproken als "aaj". Dit in tegenstelling tot de (lange) "ij", die "gewoon" volgens 't A.B.N. werd uitgesproken.
B.v. "aaj" : ei
"allebaaj" : allebei
"waaj" : wei
"d'aaj" : de heide
Het was voor de schoolkinderen een ezelsbruggetje bij het taalonderwijs. Een woord met "ij" (b.v. gij) werd "gewoon" uitgesproken, maar een woord met "ei" klonk als "aaj".
- eige : In uitdrukkingen zoals b.v.:
"Dâ gao van eiges" : Dat gaat vanzelf.
"Dâ gieng ut z'n eige": Dat ging vanzelf.
"Oud-oew-eige kalleem": Houd je kalm!
- eird : aarde.
B.v. "Ze ziet er ut as d'eilig eird":
Ze ziet er uit als de heilige aarde.
D.w.z.: Ze ziet er slecht uit; niet gezond.
De "aa" werd vaak uitgesproken als "ei", b.v.
"peird" : paard

- "weird" : waard
"steirt" : staart
- eis : hengel.
B.v. "Den eis van 'nen jeemer": Het hengel, de beweegbare beugel van een emmer.
- elletriek : electriciteit.
B.v. "Den elletriek ies uitgevalle": De electriciteit is uitgevallen.
- em : hemd.
B.v. "Z'emmen gin em oon d'r gat": Ze zijn te arm om een hemd te kopen.
"Emmeke rok m'n gatje nie." (Hempje raak mijn gatje niet). Dit wordt gezegd van een verwaand iemand. Dezelfde betekenis hebben:
"Ze heeft 't hoog in d're naam des vaders!" en "Ze loopt neven d'r schoenen".
- embras : (ook "ombras")
Met iemand onenigheid, moeilijkheden hebben.
- emmen : hebben.
Wanneer we dit werkwoord vervoegen, wordt het:
Tegenw. tijd:
iek em : ik heb
gij èt : jij hebt
ijj èt : hij heeft
wij emmen : wij hebben
gullie èt : jullie hebben
zullie emmen : zij hebben
B.v. "iek em pijn": ik heb pijn.
Verleden tijd:
iek aoj : ik had
gij aoj : jij had
ijj aoj : hij had
wij aojen : wij hadden
gullie aoit : jullie hadden
zullie aoien : zij hadden.
B.v. "iek aoj pijn": ik had pijn.
Voltooid deelwoord: "g'ad": gehad.
B.v. "iek em pijn g'ad": ik heb pijn gehad.
- enne : heen, weg.
B.v. "'ij ies-t-er enne": Hij is er heen.
"Er over enne zijn": Er over heen zijn (b.v. verdriet).
"Ieveraant enne zijn": Ergens heen zijn.

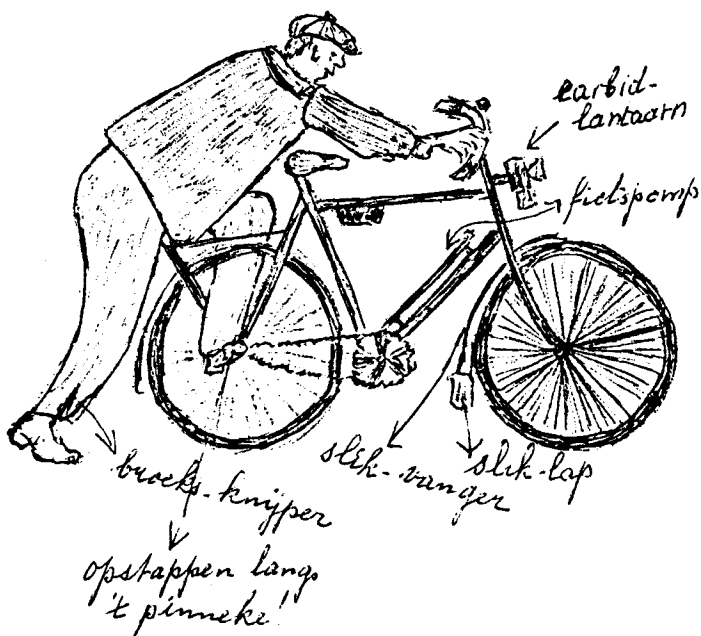
- erpelgaank : strook grond, die de boerenarbeider bij z'n "baas" in het voorjaar mocht huren om aardappelen voor eigen gebruik te verbouwen. Vaak was het een strook, die langs een "wegeske" (wegje) of langs een sloot of greppel lag.
- erpelschelderke: aardappelschilmesje.
- errebezie : aardbei.
- errieng : haring.
"pekelerrieng": zoute haring.

*- Een leven zonder
feestvroude
is een lange weg
zonder herberg -*

- Faante : In de uitdrukking: "Da's ne faante": Dat is een rare kerel; hij heeft ze niet op een rijtje.
- febbekak : bedorveling; iemand, die nogal flauw is uitgevallen. Ook wel "labbekak" genoemd.
- feep : mondharmonica.
En in de uitdrukking: "Zit niet zo te fepen": Ga toch niet steeds maar op hetzelfde onderwerp door en keur de boel niet af.

- familie : (ook "fermilie")..
familie.
Van de familieleden kennen we de volgende personen:
- "grötvaoder" : grootvader
"grötmoeder" : grootmoeder
"kozijn" : (ook "kozze") neef
"niechje" : nichtje
"volle niecht" : nicht in de le graad
"mesoeur" : aangetrouwde schoonzus,
dus vrouw van een broer
"moetje" : tante
B.v. "moetje Miej": tante Mie
"moetje Kaat": tante Kaat
"nonkel" : oom
B.v. "nonkel Jan": (ook
"Jan-oom"): Oom Jan
"nonkel Kees": (ook
"Kees-oom"): Oom Kees
"nifkes" : neefjes
"niegjes" : nichtjes.
- fielesepee : fiets.

Een uitkomst was voor velen de uitvinding van de fiets met de trappers en verdere nieuwigheden. 't Eerst kwam de herenfiets in gebruik en niet veel later kwam de damesfiets.

't Was een hele gebeurtenis, als er een fiets voorbij kwam.

Een oom van me, geboren in 1878 of 1879 (hij wist 't zelf niet precies), vertelde ons, dat hij als jonge kerel op een zondagmiddag met andere kornuiten naar de Putseweg trok, want daar zou ie-

mand met een fiets voorbij komen! Dat moesten ze zien. De hele middag hebben ze er tevergeefs op gewacht, want hij kwam niet.

Aan de naaf van het achterwiel was aan de linkerkant een "pinneke" van \pm 7 cm lengte dwars op de fiets aangebracht. Bij het opstappen zette men daar de linker voet op en met een flinke zwaai van het rechterbeen zat men op de fiets.

fietsenkaart: Provinciale belasting voor fietsen. In de crisistijd kwam er nóg een belasting voor fietsen bij: de fietsenkaart.

Deze was geldig van 1 mei t/m 30 april en moest dus jaarlijks worden vervangen.

De kaart had je nodig en moest je kunnen tonen als je over de provinciale weg wilde rijden.

Nu waren de Putse Weg en de Dorpsstraat in Hoogerheide ook provinciale wegen.

Onze rit van Ossendrecht naar Bergen op Zoom ging via Calfven naar "'t Leeuwke" (café in Hoogerheide).

Dan stapten we van de fiets en liepen naar de Wouwbaan; daar sloegen we af en reden "achterlangs" (via De Vijfsprong" en "De Heimolen") naar ons doel in Bergen op Zoom. Ja, de centjes waren duur!

fiets-plotje: fietsplaatje.

In de crisistijd van de jaren '30 werd het fietsplaatje ingevoerd. Het was een metalen plaatje, dat aan het stuur moest worden bevestigd. Het kostte f 2,50. Het was een belasting voor fietsen; wéér een hele aderlating voor de werkman. De werklozen kregen een kostenloos plaatje: 'n plaatje met 'n gat erin geslagen. In 1939 is het fietsplaatje komen te vervallen.

fievelefors : (ook "fiebelefors")
heel snel, heel vlug.
B.v. "Loopt 'ns fievelefors naar de slachter!": Loopt eens heel vlug naar de slager!

fikfakken : stoeien.
"Zit niet zo te fikfakken."

fjeer : fier, trots.
B.v. "ij ies-t-er fjeer oep": Hij is er er fier (trots) op.

- flap-oed : hoed met slappe randen.
- fleir : flinke klap.
B.v. "Moet 'k oew ies 'n fleir roond oew worre geven?": Moet ik je eens een klap rond je oren geven?
- flieren : violieren.
- flikflooiën : overdreven aanhalen.
B.v. "Zit niet zo te flikflooiën met die kat.": Zit die kat niet zo flauw aan te halen.
- floer : fluweel.
B.v. "'n Floere gordijn": 'n fluwelen gordijn.
Ook: "Floere broekskes": Afrikaantjes, ook wel "stinkertjes genoemd. (plantkunde)
- floezen : pluizen.
B.v. "Die stof floest": Die stof pluist.
- flok : samengevouwen lapje met zoete stof.
Een baby kreeg dit om erop te zuigen, opdat het zo rustiger werd.
- flokken : duimzuigen.
- florris : pleuritis, longontsteking.
Ook: "bezetting op de borst".
- florrissaant: In de uitdrukking:
"Ze ziet er florrissaant uit":
Ze ziet er fris, gezond en goed gekleed uit.
- flötjesklep : gulp aan een jongens- of mannenbroek.
- fluitenhout : hout van de lijsterbes.
Vaders, maar ook de jongens zelf, maakten er fluitjes van.
- fluwijn : kussensloop.
- foefelen : (ook "wegfoefelen").
iets haastig en stiekem in de tas of onder de kleding wegstoppen.
- foemp : stomp met de vuist.
B.v. "Ik kreeg me daar ne foemp ien m'ne rug!": Ik kreeg me daar een stomp in m'n rug!
- foepejeje : haasje-over springen.

- fokkederen : overeenkomen.
B.v. "Ze fokkederen nie!": Ze komen niet overeen!
- foske : heel oud, zijden petje, gedragen door oude mannen.
- fraank : vrijpostig, brutaal.
B.v. "Een fraank kind": Een brutaal kind.
- frappaant : treffend, eigenaardig.
- froe-froe : laag over het voorhoofd gekamd hoofdhaar.
Ook "ponnie" genoemd.
Bij jongens heette een bosje haar boven het voorhoofd een "köfke", (kuifje).
- froempels : kreukvouden in b.v. kleding.
- froonsels : rimpels, b.v. in het voorhoofd.

TUSSEN ELZENHAAG EN KOOIBOS...

Mocht U zin krijgen om eens een kijkje te gaan nemen in onze heemtuin - het ziet er nog steeds niet uit - dan bent U van harte welkom. Niettemin, mocht U nieuwsgierig worden, dan kunt U aansluitend natuurlijk ook een wandeling door het aangrenzende Kooibos maken, wat zeker de moeite waard is.

Veel te zien valt er dus nog niet; veel te werken wel, dus..... mocht één van onze lezers animo hebben? Je weet maar nooit!

Intussen is de rogge omgespit en de grond ziet er al heel wat beter uit. De verzamelde wilde planten hebben we een voorlopige plaats gegeven. Ze groeien en bloeien dat het een lieve lust is. We kunnen er echter nog meer gebruiken.

Toen we op een goede dag in de tuin kwamen, lag het jonge bereklauwtje met z'n wortels in de lucht en meerdere planten hadden schade opgelopen. Het bleek 's nachts konijnenbal geweest te zijn. We besloten gaas te plaatsen om erger te voorkomen. Dit is inmiddels gebeurd. Verder zijn we begonnen wat tekening aan te brengen en zo zoetjes aan wordt het wel wat. Over enkele jaren verwachten we een heemtuin te hebben, die het bekijken waard is.

Onder het bekijken van de wilde planten, bleef ik wat langer stilstaan bij de Salomonszegel, die hier in de streek veel voorkomt, o.a. op het zogenaamde Koepeltje, gelegen in het zuidwesten van Hoogerheide. Het gaat hier om een beboste heuvel, bij de jeugd bekend en geliefd als ontmoetingsplaats. Hier vind je het prachtigste uitzicht over de polders wat je je maar indenken kunt. Als ik 's morgens de hond uitlaat, zie ik het land zo ver mijn oog reikt. De laatste nevelen lossen langzaam op; plotseling breekt de zon door en in de verte ontrolt zich het vlakke

Polygonatum multiflorum.

Tekening: Frans de Bakker.

Zeeuwse land. Prachtig!

Om terug te komen op de Salomonszegel, de Latijnse naam ervoor is: *Polygonatum odoratum*.

Polygonatum komt uit de Griekse woorden *polus* (veel) en *gonu* (knoop). Planten met veel knopen dus d.w.z. vele verdikkingen aan de wortelstok.

In Drente zeggen ze: "Mot (zeug) met biggen", wat een alleraardigste bijnaam is. Of "Jacobs-sladdertje", genoteerd voor de omgeving van Zutphen.

Op bosgrond en in halfschaduw voelt deze plant zich prima thuis. Het geslacht *Polygonatum* telt ongeveer dertig soorten, die alle voorkomen in de gematigde zones van het noordelijk halfrond. In ons land vinden we drie soorten in het wild, in duinstruweel en in bosrijke streken op droge gronden. De planten bezitten dikke, witte wortelstokken en opgaande stengels, die meestal bovenaan overbuigen. De bladeren zijn eirond tot langwerpig. De hangende, rolronde, witte bloempjes staan in de oksels van de bladeren. Bloeitijd: mei-juni en daarna dragen ze blauwzwarte besvruchten.

Enkele soorten:

Polygonatum multiflorum is de veelbloemige Salomonszegel, die algemeen in het wild voorkomt in Azië en Europa. Ook in ons land is deze soort te vinden in bosrijke streken op droge (alluviale) gronden. De planten worden tot 60 cm hoog.

Polygonatum odoratum is de gewone Salomonszegel. Deze komt vrij algemeen voor in open duinen en in duinstruweel. Hier bedraagt de hoogte tot 45 cm. Vooral deze soort wordt vaak in tuinen toegepast en veel vaste-plantenkwekers hebben haar in hun sortiment.

De nu niet meer geldige soortnaam "officinale" wijst erop dat de planten vroeger voor medische doeleinden zijn gebruikt. Reeds *Dioscorides*, een Griekse arts uit het leger

van Nero (1e eeuw na Chr,) paste de wortelstok toe om wonden te helen. Daarvoor werd de wortelstok fijngewreven en het aldus verkregen papje werd op de wonde gelegd. Met de fijngewreven wortelstok kon men ook sproeten verwijderen. In het Herbarius & Cruydtboeck snuffelend vond ik nog het volgende vermeld:

Platearius Livre des Simples Médicines.

Parijs, vroeg 16de-eeuws 34x25,8 cm 197 folio's,

Bibliothèque Nationale, Parijs MS. 12322

Afb. p. 98 Salomonszegel (Polygonatum odoratum), Franse Roos en het mannetje van een Grote Nachtpauwoog.

Deze planten vinden we dikwijls samen op religieuze schilderijen - bijv. op het altaarstuk van Van Eyck te Gent - omdat ze beide werden geassocieerd met de Maagd Maria. Ze behoorden reeds ± 1514 tot de zogenaamde Mariaplanten. Een andere naam voor de Salomonszegel was ook Sigillum benedictae virginis: zegel van de gezegende maagd of Maria's zegel. Kruidkundigen achten deze plant zeer hoog om haar krachtdadige werking.

Uitgestrooid op de kamervloer hielp zij slangen en allerlei ander giftig gedierte te verdrijven. Het schijnt dat de wortel, mits vers verzameld (hoeft niet per se bij volle maan!) geschikt is om in één nacht of hoogstens twee alle kneuzingen, blauwe en zwarte plekken, die men bij een val opgelopen had, of wanneer eigenzinnige vrouwen kennis hadden gemaakt met de driftige vuisten van hun echtgenoten, te genezen.

Als laatste wil ik U nog vertellen hoe deze plant aan haar naam komt. Volgens één van de verklaringen zou, in de afdrukken die de afgestorven stengels in de wortelstok achterlaten, de afdruk van koning Salomo's zegelring gezien kunnen worden. Deze koning zou ook gebruik hebben gemaakt van de kracht, die de wortel moet bezitten om rotsen en gesteenten te splijten.

Hoogerheide, mei 1988.

Namens de werkgroep Heemtuin,
Maria van Gerwen.

Illustratie: Frans de Bakker.

Contactadressen van de werkgroepen van de Heemkundekring
"Het Zuidkwartier" per 1 juli 1988.

1. Heemschut. Dhr L. Timmermans, Duinstraat 36,
4631 KV Hoogerheide, tel. 01646-12546
2. Toponymie. Dhr. C. van Opdorp, Pr. Clausstraat 3
4631 LZ Hoogerheide, tel. 01646-13830
3. 't Kwartier. Vacant
4. Distributie. Mej. M. Bastiaanse, Tulpstraat 11
4645 CS Putte, tel. 01645 - 2794
5. Archeologie. Dhr. K. Roskamp, Dorpsstraat 3
4641 HV Ossendrecht, tel. 01647-4373
6. Oude Handwerktechnieken.
Mevr. E. Suykerbuyk - v. Agtmaal, Raad-
huisstraat 114, 4631 NJ Hoogerheide,
tel. 01646 - 12536
7. De Zanggroep. Mevr. M.J. Pijnen - Verresen, Mgr. Poels-
straat 43, 4631 CA Hoogerheide,
tel. 01646 - 12895
8. Redactieraad. Dhr. A. Pijnen, Mgr. Poelsstraat 43
4631 CA Hoogerheide, tel. 01646-12895
9. Documentatie. Dhr. A. van Pul, Duinstraat 40.
4631 KV Hoogerheide, tel. 01646-13423
10. Oude talen, gezegden, spreuken, etc.
Dhr. W. Groffen, Antwerpsestraat 129
4631 RA Hoogerheide, tel. 01646-12441
11. Evenementen. Vacant
12. Heemtuin. Mevr. M. van Beveren, De Tulp 1
4631 AJ Hoogerheide, tel. 01646-14735
13. Kruidentuin. Mevr. J. Bruyns-Soffers, Duinstr. 54a
4631 KV Hoogerheide, tel. 01646-13264
14. Museum. Dhr. L. Timmermans, Duinstraat 36
4631 KV Hoogerheide, tel. 01646-12546

Het bestuur verwelkomt suggesties van onze leden voor
eventuele andere werkgroepen.

Op de voorplaat een fragment van de
kaart van Jacop van Deventer,
cartograaf 1512 - 1575, gecopieerd
met toestemming van de uitgever,
M. Nijhoff te 's Gravenhage.